

VILNIUS UNIVERSITY
THE LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

ELENA KEIDOŠIŪTĖ

CATHOLIC MISSIONS AND JEWISH CONVERSIONS IN LITHUANIA:
TRANSFORMATIONS OF THE PHENOMENA IN THE NINETEENTH AND THE
FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary of Doctoral Thesis

Humanities, History (05 H)

Vilnius, 2015

The doctoral dissertation was prepared at Vilnius University in 2010 – 2014.

Supervisor:

Assoc. prof. dr. Jurgita Verbickienė (Vilnius University, Humanities, History – 05H).

Dissertation is defended at the public meeting of the Academic Board of History of Vilnius University:

Chairman – prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė (Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05H).

Members:

Assoc. prof. dr. Liudas Jovaiša (Vilnius University, Humanities, History – 05H);

Prof. habil. dr. Šarūnas Liekis (Vytautas Magnus University, humanitariniai mokslai, istorija – 05H);

Dr. Darius Staliūnas (Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05H);

Assoc. prof. dr. Vygantas Vareikis (Klaipėda University, Humanities, History – 05H).

The public defence of the dissertation will take place at 3 p.m. on the 22nd of May, 2015, at History Faculty, Vilnius University, room 211.

Address: Universiteto str. 7, Vilnius, Lithuania.

The summary of the dissertation was distributed on the 20 of April, 2015. It is available at the Library of Vilnius University.

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

ELENA KEIDOŠIŪTĖ

KATALIKIŠKOS MISIJOS IR ŽYDŲ KONVERSIJOS LIETUVOJE:
REIŠKINIŲ TRANSFORMACIJOS XIX A. – XX. A. PIRMOJE PUSĖJE

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2015

Disertacija rengta 2010 – 2014 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Jurgita Verbickienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H).

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Istorijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė – prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H).

Nariai:

doc. dr. Liudas Jovaiša (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H);

prof. habil. dr. Šarūnas Liekis (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H);

dr. Darius Staliūnas (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H);

doc. dr. Vygantas Vareikis (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H).

Disertacija bus ginama viešame Istorijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2015 m. gegužės mėn. 22 d. 15 val. Istorijos fakulteto 211 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 7, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2015 .m. balandžio mėn. 20 d. Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Stance of the Church towards the Jews as potential converts transformed and was highly influenced by the local realities, i.e. relations between regional churches and the local Jewish communities. Ethnoconfessional map, political atmosphere and Church-State dynamics in a country determined the prominence of the “Jewish question as well as to what extent it was associated with religion or political and socioeconomic circumstances. It was also shaped by the marginal status of the Jewish minority and the opportunities granted to the Jews to modify it with the help of religious conversion (e.g. up until the middle of the eighteenth century Jewish converts in the Grand Duchy of Lithuania (hereafter – GDL) were ennobled¹). Aside from the Christian missions and state induced support for the converts, intensifying experiences of Jewish acculturation as well as various projects and processes of assimilation in European Jewish communities spurred Jewish baptisms in Austro–Hungarian Empire and Germany in the eighteenth and the nineteenth centuries that were hardly influenced by incitements and missionary initiatives of the clergy.²

The research implemented in this doctoral dissertation is dedicated to the previously unattended analysis of the Catholic missions to the Jews and Jewish conversions to Catholicism in modern period Lithuania. This research seeks to reconstruct the history of the phenomena while contextualizing them in such important shifts of the modernity like secularization, socioeconomic crisis in the eastern European Jewish community at the turn of the century, changing geopolitical conditions, the shift in the status of Catholicism during the interwar period and variety of cultural choices available to the Jewish converts in the region over the period under discussion.

Problem of the research

The history of Catholic missions to the Jews and Jewish conversions to Catholicism in the modern period Lithuania is a complex history of transformation of both statuses of

¹ Verbickienė J., *Žydai Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai*, Vilnius, 2009, p. 98–99, 126–127.

² Riff M. A., *Assimilation and Conversion in Bohemia: Secession from the Jewish Community in Prague, 1868–1917. Leo Baeck Institute Yearbook*. 1981, 26: 73–88; McCagg W., *Jewish Conversion in Hungary in Modern Times. Jewish Apostasy in the Modern World*, New York, 1987, p. 83–107; Hertz D., *How Jews Became Germans: The History of Conversion and Assimilation in Berlin*, New Haven, 2007; Lowenstein S. M., *The Berlin Jewish Community: Enlightenment, Family, and Crisis, 1770–1830*, Oxford, 1994; Endelman T. M., *Towards a Social History of Ordinary Jews. Broadening Jewish History*, Oxford, 2010.

Catholicism and Jewish minority. They both took place in a wider context of broad geopolitical and cultural shifts in the region and a prevailing option available to the Jews to change one's religious affiliation that often herewith signified a modification of a legal, social, cultural and economic status too. After the Russian Empire "inherited" two numerous Catholic and Jewish ethnoconfessional groups in the so-called Lithuanian guberniyas of Kovno, Vilna and Grodno, it took a lot of effort for the authorities to define their place in the country's legal system. The former Jewish community of the GDL found itself in the Russian Empire that was essentially behind the modern western trends and Jews remained unemancipated throughout the nineteenth century and had been subjected to continuous anti-Jewish legislation, including a restricted mobility throughout the country. Despite that, imperial government legitimized a possibility to leave Judaism and convert to Catholicism herewith getting rid of the "disabilities" associated with the Jewish status as a result. Despite the discrimination of Catholicism (especially after the uprising of 1863), precisely this Christian confession had become a frequent choice amongst the baptizing Jews beyond the main Catholic realm in the Kingdom of Poland and alternative confessional choices in the Lithuanian guberniyas – Eastern Orthodoxy and Protestantism. However, the scope of this phenomenon, its dynamics, implications and circumstances conditioning such a choice remain unresearched.

At the end of the the second decade of the twentieth century Jewish community in the former Lithuanian guberniyas of the Russian Empire was divided between two newly formed nation states of Lithuania and Poland (annexed Vilnius region). Both the status of Catholicism and Jewish minority changed radically almost "overnight": Catholicism from a discriminated faith became a prevailing religion and the Jews were emancipated. These transformations forced ethnic and confessional groups to finding new modes of coexistence, especially in Lithuania (basically the territory of the former Kovno guberniya) where was an overall lack of acculturation that could have been built upon when integrating Jews in the Lithuanian society of the newly independent state. Although Jews were granted all of the civic rights and were able to create dynamic cultural and social life during the interwar period, certain individuals found a need to convert from Judaism to Catholicism. However, there is still a lack of understanding what kind of experiences of the interwar period Jews translated into radical assimilation

through conversion. Similarly, there is no research on comparing how the “divided” Jewish community with the same cultural “imperial heritage” adapted themselves to different milieus of Polish Vilnius region and first time independent Lithuania (especially the latter that had now taken upon a complicated task of establishing its own national identity), as well as how the phenomena of missions and conversions correlated with the processes of Polonization in Vilnius region and Lithuanization in Lithuania.

This dissertation investigates the impact that the aforementioned shifting position of Catholicism, from stigmatized Christian denomination in the Russian Empire to dominating Church in the newly independent nation states in the interwar period, and a particularly complicated stance of the Church in regards to the Nazi government had on the phenomena under consideration: how was the Church’s willingness and ability to missionize, clergy’s attitude towards the Jews and procedure of the conversion to Catholicism itself influenced, on the one hand, and the behaviour of Jewish catechumens and converts, on the other hand. Simultaneously, the attention is drawn to the ways, forms and tendencies of conversion and Catholic missionary activity were shaped by the more global socioeconomic and geopolitical processes and cultural changes, like escalating modernization in the second half of the nineteenth century, growing secularization and acculturation, and the socioeconomic crisis in the Jewish community at the turn of the century. This dissertation aims to define how these transformations affected missionary strategy, its theoretical discourse and forms of communication with the local Jewry and the (un)importance of missions amongst the Jews in general. Moreover, it seeks to identify motivations and forms for converting in different periods of time (from a sudden break from Jewish community to the assimilation as a result of already accomplished acculturation), the converts’ cultural orientations, socioeconomic background and when conversion was applied as a mechanism for legitimizing assimilation, integration or acculturation. Thus, the research attempts to de-marginalize the phenomenon of Jewish conversions to Catholicism, often linked with deviant behaviour of an insignificant minority within the East European Jewish community, and to entrench it in the history of Jewish encounter with the major geopolitical and sociocultural developments of the modern period.

Object of the research – the Catholic missionary initiatives and the clergy's missionary work amongst the Jews in Lithuania in the nineteenth and the first half of the twentieth centuries. The reconstruction of the history of Jewish conversions to Catholicism in modern period Lithuania and the identification of the tendencies and the dynamics of the phenomenon in correlation to the shifting political, social and cultural conditions.

Goals of the research:

1. To identify the main missionary organizations and forms of missionary work in Lithuania in the nineteenth and the first half of the twentieth centuries – what kind of ideology and work strategy amongst the Jews during the changing geopolitical situation in the region in the follow periods were: the Russian Empire (1795-1917), the independent states of Lithuania (1918-1940) and Poland (Vilnius region, 1919-1939) and the Nazi occupation of Lithuania (1941-1944).

2. To determine the tendencies of Jewish conversions to Catholicism in Lithuania in the nineteenth and the first half of the twentieth centuries, how they were influenced by the developments of the legal and sociocultural status of the Jews in the Russian Empire and after the division between Lithuanian and Poland annexed Vilnius region in the interwar period as well as in the extreme conditions under the Nazi occupation.

3. How the attitude of the Catholic clergy towards the Jewish catechumens and converts and the issue of the missions towards the Jews affected by the shifting status of Catholicism in the country and sociocultural transformations in the region, as well as how these same conditions influenced cultural orientations and identity representations of the converting Jews.

Tasks of the research

1. To examine how the Catholic missionary initiatives (institutionalized and individual) defined their goals, nature of their work among the Jews and how they

implemented them in the nineteenth and the first half of the twentieth centuries; in what ways the clergy's attitude towards the Jews as potential converts was reflected in them;

2. To determine the applied missionary strategies, the content of the preparation of a Jew for a baptism and the level and nature of the basic knowledge bestowed upon a Jewish catechumen during it; what kind of models of integration into the Catholic society and problems of the missionary work among the Jews were identified by the clergy and what kind of solutions considered;

3. To identify when and to what extent Jewish conversions occurred in Lithuania in the nineteenth and the first half of the twentieth centuries and to establish the dynamics and the characteristics of certain periods of the phenomenon based on the conversional tendencies;

4. To analyze the characteristics of Jewish catechumens and converts, and how it transformed due to the changing geopolitical and sociocultural settings in Lithuania;

5. To investigate the experiences of the Jewish converts in the process of conversion, their identity orientations, relation to the Catholic society, Jewish community and their family, the reactions and stance of the latter.

6. To identify preconditions and motivations for the escalating Jewish baptisms in Lithuania in the nineteenth and the first half of the twentieth century, their transformations and correlation with the contemporary political, economic, social and cultural changes (modernization, secularization) and conditions.

Historiography and contextualization of the research

This dissertation focuses on the region that has been so far neglected in the historiography dedicated to the history of Jewish conversions in eastern Europe and neither has it yet received an integrated investigation nor has it been investigated as a whole. Main works on the Jewish conversions to Christianity in the Russian Empire, such as Michael Stanislawski, Chaeran Freeze and Ellie Schainker³, failed to group the sources neither chronologically nor did they emphasize a particular confessional choice

³ Schainker E., Jewish Conversion in an Imperial Context: Confessional Choice and Multiple Baptisms in Nineteenth-Century Russia. *Jewish Social Studies: History, Culture, Society*. 2013 Fall, 20(1): 1–31.

of a Jewish convert⁴. Moreover, there is a lack of understanding how the phenomena developed, what its dynamics and turning points thereof were like and how it transformed during the protracted nineteenth century and the beginning of the twentieth century. Based on this, the dissertation distinguished Lithuania as a territory with predominantly Catholic conversions amongst its Jewish population and they have been systemized for the first time and partial or full calculations and data (depending on the availability of the archival sources) are presented. While applying a lengthy chronology with ample unpublished and so far unexamined archival material⁵, several historical periods are overviewed to avoid traditional, historiographical predominant frames of “then and there”⁶. This research seeks to reconstruct not only the historical events, but also to distinguish conversional and missionary tendencies and their transformations as well as to determine how it correlated with geopolitical and sociocultural changes in Lithuania. Such approach allows revealing the relations between the dynamics of the Jewish conversions to Catholicism and intensifying modernization, secularization and rise of nationalism that affected both Jewish and Catholic ethnoconfessional groups.

Historiography has treated Jewish baptisms based on essentialism, without paying proper attention to the multicultural fabric of the region and its ethnoconfessional variety. Historiography has focused on Jewish conversions to eastern Orthodoxy in the Russian Empire partially encompassing sources representing Catholic baptisms and

⁴ With an exception of Stanislawski who clearly defines his research within the confines of the material from the Eastern Orthodox Consistory of Lithuania held in the YIVO Archives in New York. However, he does not group them chronologically, Stanislawski M., *Jewish Apostasy in Russia: A Tentative Typology. Jewish Apostasy in the Modern World*. New York, 1987, p. 189–205.

⁵ The vastest basis of the archival encompasses files of Jewish conversions to Catholicism and Catholic missionary documents held at the Lithuanian State Historical Archives (LVIA, f. 604, ap. 5, 88; f. 694, ap. 1, 3; f. 699, ap. 3, 48; f. 1650, ap. 1, 5; f. 1671, ap. 5), the Manuscript department of the Wroblewski Library of the Lithuanian academy of sciences (f. 43, 318) and the Manuscript departments of Vilnius university Library and the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania.

⁶ A city or a gubeniya (Endelman T. M., *Jewish converts in nineteenth-century Warsaw: a quantitative analysis. Jewish Social Studies*. 1997, 4(1): 28–59; Markowski A., *Konwersje Żydów w północno – wschodnich rejonach królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX wieku. Studia Judaica* 9. 2006, 1(17): 3–32; Żydul J., *Konwersje Żydów w Łodzi w okresie międzywojennym. W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi*. Wrocław 2012, p. 213–225) or a specific missionary organization (Schainker E., *Imperial hybrids: Russian Jewish converts in nineteenth century Russia*, Dissertation, University of Pennsylvania, 2012; Agursky M., *Conversions of Jews to Christianity in Russia. Soviet Jewish Affairs*, 1990, 20(2–3): 69–84; Manekin R., *The Lost Generation Education and Female Conversion in fin-de-Siècle Kraków. Polin*. 18: 189–219; Jagodzinska A., *The London Society and its Missions to the Polish Jews, 1821–1855: The Gospel and Politics. The Politics of Nineteenth-Century Missionary Periodicals*. Stuttgart, 2013, p. 151–165).

rarely examining their particularity⁷. Thus, apart from the conversions to Eastern Orthodoxy in Russia and Ukraine or Catholicism in Kingdom of Poland, in the rest of the Northwestern region, with its numerous Jewish community and general ethnic diversity, Catholicism also prevailed and affected Jewish conversional trends. Several cultural habitats, including a few Christian confessions, intertwined in the guberniyas of Kovno, Vilna and Grodno that were available for the converting Jews to assimilate into: Lithuanian and / or Samogitian, Polish, Belorussian and Russian; Catholic, Eastern Orthodox and Protestant (Evangelical Lutheran and Evangelical Reformed Churches). It would be beneficial to estimate the popularity of each of the confessions amongst the Jewish converts, however for that purpose one would need to know how these choices distributed amongst them. Unfortunately, neither Eastern Orthodox nor Catholic churches were obliged to keep constant statistics of conversions.⁸ Although the process of conversion was inevitably bureaucratized, this did not result in credible records of the annual numbers of Jewish converts. Historians investigating Jewish conversions in the Russian Empire have also failed to take on a task of applying a comparative aspect in this issue. In this context the data provided in this doctoral research can serve as a certain starting point when evaluating the scope of the phenomenon and its differentiation⁹.

⁷ Klier J. D., State policies and the conversion of Jews in Imperial Russia, *Of religion and empire: missions, conversion, and tolerance in Tsarist Russia*. Ithaca, 2001, p. 92-112; Schainker, *Imperial hybrids*; Freeze C., When Chava Left Home: Gender, Conversion, and the Jewish Family in Tsarist Russia. *Polin*. 18: 88–153.

⁸ Eastern Orthodox provided sporadic statistics to be found in the governors' reports and the reports of the Holy Synod. Some unclearly based statistics was provided by Cherikover and often quoted in the historiography (Чериковер И., Обращение въ христианство. *Еврейская Энциклопедія*, Санкт-Петербург, 1904, t. 11, 884–895). Genrich M. Deych summarized the results of the archival research he conducted and included some of the data from Vilna, Kovno and Grodno guberniyas, however the information does not seem comprehensive and ends with 1869 (Дейч Г.М., *Архивные документы по истории евреев в России в XIX – начале XX вв.*, Москва, 1994, p. 42–45, 50–56, 60–63). Stanislawski also offered some data on 244 cases of Jewish conversions to Eastern Orthodoxy in Lithuania in 1819-1919, but the whole number of conversions to this confession in Lithuania (and what part of it do these 244 cases represent) remains unknown (Stanislawski, *Jewish Apostasy in Russia*). Freeze also refrained from indicating specifically the scope of the archival material she used (Freeze, *When Chava left home*).

⁹ Historiography mostly refers to the reports of the Holy Synod: 69, 400 Jews are said to had converted to Eastern Orthodoxy in the nineteenth century Russian empire (aside from the ones in the Kingdom of Poland). According to another source 3,136 chose Protestantism and 12,000 – Catholicism (de le Roi J. F. A., *Judentaufen im 19. Jahrhundert*, Leipzig, 1899, p. 31–32, 40–41). Nonetheless, the historians yet again did not focus on the regional differences in guberniyas and districts, so we cannot establish exactly how did the conversional choices of the Jews distribute – this would require a separate investigation and calculations. Jurgita Liutvinaitė in her article on converts to the Evangelical Reformed Church did not indicate concrete numbers either, but instead provided a rather abstract chart which suggests that the tendency for Jews to convert was growing throughout the nineteenth century and the Evangelical Reformed Church received around 200 converts in each period of 1895–1904 and 1905–1914. (Liutvinaitė J., *Religiniai konvertitai Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčioje: sociokultūrinio portreto bruožai (XIX a. – XX a. pr.)*. *Lietuvos Katalikų Akademijos Metraštinis*. 26: 47). If this assumption is correct, conversional tendencies in Lithuania were similar to those of Kingdom of Poland where Protestantism, as a preferred confession among the Jewish converts, began to compete with Catholicism towards the end of the nineteenth century

This research distinguishes a dominant in Lithuania Catholic confession as a cultural landmark for the Jewish baptizing there and a category of potentially more complex social and economic implications. Historical research has so far avoided discerning differences among the parts of the Pale of Settlement and the local specificities of the history of Jewish apostasy there. By including the Lithuanian guberniyas, encompassing two Catholic bishoprics of Vilna and Samogitia, as a separate territory with its distinctive conversional models and missionary initiatives we will extend the map of Jewish apostasy in the Russian Empire and will provide a more nuanced understanding of the local Jewish neophytes. Lithuania has not been distinguished as a unique part of the Pale of Settlement that deserves a separate investigation. Uncritically applying tendencies identified in the Russian Empire or certain other parts of the region, it remains unknown how these same processes were developing in this part of the Pale where a significant part of inhabitants were Catholic and not Eastern Orthodox.

The issue of Jewish conversions in the interwar period, after the territory was divided into newly independent Lithuania and the Polish-ruled Vilnius region, has been overlooked altogether. Although the latter might be approached as a constituent of a more general picture of the Jewish acculturation and assimilation in the Second Polish Republic¹⁰, the specificities of the annexed Vilnius region and Catholic missionary activity therein have been left out. The radically transformed sociocultural setting of interwar Lithuania affecting local conversional trends in the first national Lithuanian state has not yet received proper analysis¹¹.

Lastly, the phenomenon eventuated at the beginning of the Nazi occupation in 1941 with Jewish conversions assuming a radically new implication in the shadow of the Holocaust. It was primarily investigated only in Lithuanian historiography and along the lines of the stance of the Catholic Church authorities to the ongoing atrocities and the

(Markowski, *Konwersje Żydów w północno-wschodnich rejonach królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX wieku*, p. 22–23).

¹⁰ Landau-Czajka, A. *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*. Warszawa, 2006; Żydul J., *Konwersje Żydów w Łodzi w okresie międzywojennym. W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi*, Wrocław 2012, p. 213–225.

¹¹ An exception – Kaubrys S., *Jewish Converts in Independent Lithuania, 1918–1940: An Attempt at a Case Analysis*. *Polin*. 25: 229–243.

occupational authorities, or the biographies of the righteous clergy¹². Only a part of Lithuania - the territory of the formerly independent interwar Republic - has fallen under the scope of the historical research, disregarding the newly “attached” Vilnius archbishopric. The topic still lacks periodization of the phenomenon and employment of case studies of Jewish conversions together with their more detailed correlation to the actual historical events during the Holocaust.

Statements defended:

1. The outlook of the Catholic Church towards the missions to the Jews or the lack thereof had been changing together with the shift in the status of Catholic confession and the geopolitical situation in Lithuania. Herewith, missionary initiatives reflected not only the relations between the clergy and the Jewish minority in its theoretical discourse, strategy and practice, but also influenced the understanding of the necessary knowledge and skills to be bestowed upon a Jewish catechumen as well as the needs of a Jewish convert.

2. Jewish conversions to Catholicism were not a mere deviant behavior of an insignificant minority within the Jewish community and as a phenomenon may be approached and analyzed in a wider context of both the regional socioeconomic and cultural changes (economic crisis, modernization, secularization, acculturation, formation of the national identities) and the inner transformations of the Jewish community itself.

3. The dynamics of the phenomenon of Jewish conversions to Catholicism can be established in regards to the geopolitical shifts in Lithuania. It can be assumed that such an approach would also reveal the transformations of the characteristics of the Jewish converts and their motivations as well as the particularity of the phenomenon in the region.

¹² Laukaitytė R., Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1941–1944 m.: požiūris į žydų genocidą ir krikštą. *Lituanistica*, 2007, 70,(2): 1–12; Laukaitytė R., *Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius, 2010; Bubnys A., *Holokaustas Lietuvoje*, Vilnius, 2011; numerous publications on the righteous among the nations.

The structure of the dissertation

The dissertation comprises Introduction, three Chapters and Conclusions. The First Chapter “Jewish conversions and Catholic Church in the Lithuanian guberniyas” analyses missionary initiatives and Jewish conversions in the bishoprics of Vilna and Samogitia of the Russian Empire that encompassed the so-called Lithuanian guberniyas of Vilna, Kovno and Grodno. This Chapter overviews and examines the legislative framework that regulated Jewish conversions from Judaism to Catholicism in the Russian Empire and determines its specificities. Furthermore, with the help of the analysis of the baptism records of the Jews converting to the Catholic faith, a procedure of conversion from Judaism to Catholicism is determined and the process as well as the contents of the preparation of a Jewish catechumen for a baptism is revealed. Moreover, the First Chapter identifies the main forms and problems of the Catholic missionary work among the Jews in the Lithuanian guberniyas of the Russian Empire. Based on the data provided by the aforementioned baptism records the Chapter examines the tendencies of the conversional trends amongst the local Jews: its dynamics and the turning points. This data also enables determining main characteristics (contextualizing them and tracing their transformations) of the Jewish catechumens and converts to Catholicism at that time: their sociocultural and economic background.

The Second Chapter “Catholic missionary initiatives and the Jewish conversions in the interwar period” investigates how the missionary ideas, work and Catholic clergy’s outlook on the Jews as potential converts developed in the interwar period Lithuania and Poland’s annexed Vilnius region. Based on the analysis of the baptism records of the Jews and the documentation of the conversion procedures during the interwar period this Chapter defines main characteristics of the Jewish converts to Catholicism, circumstances of their assimilation and changes in the conversional procedure. The comparison of the rhetoric of the Jewish catechumens in Lithuania and Vilnius region enables identifying main cultural orientations amongst the future converts, their relation to Catholicism and spread of the acculturation and assimilation trends in the interwar period. Moreover, by invoking an elaborate case study of conversion of a prominent public figure of Izidorius Kisinis we can grasp the formation of a national-Lithuanian orientation amongst the assimilating Jews in Lithuania.

Third Chapter “Jewish conversions in the context of the Holocaust” examines how the phenomenon of Jewish conversions transformed at the beginning of the Nazi occupation and the ongoing Holocaust: what changes in the procedure of conversion it invoked and how it was applied in practice as well as how the relation of the Jews themselves with the Catholic baptism – as a means of salvation –transformed.

Conclusions:

1. The comparison of the baptism records from the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century revealed that after the Russian Empire acquired numerous Catholic and Jewish ethnoconfessional groups in the former lands of the GDL up until the 1820s it continued to practice a former uncomplicated procedure of conversion from Judaism to Catholicism that did not require interference of the state authorities. In 1820-62 new laws were passed that corresponded with the government’s aim to control the religious life in the empire and to subordinate the activity of the Catholic Church to the state institutions. The research has shown that these new pieces of legislation defined conversion to Catholicism – its procedure and outcomes– that sought to secure one’s genuine wish to convert, preparation for a baptism, regulated the age of a catechumen, as well as the re-registration of a convert into a new Christian social group and its fiscal outcomes and tax exemptions. After comparing the laws that defined conversion to Eastern Orthodoxy, Protestantism and Catholicism, it could be stated that the procedure of the latter did not essentially differ from a conversion to any other tolerated Christian confession, except the fact that it had had to be sanctioned by the Ministry of Interior and Catholic Spiritual Board in St. Petersburg. The content of the preparation for a baptism was exceptionally under the jurisdiction of the clergy of the faith. Analysis of the baptism records has shown that the preparation for a Catholic baptism spanned the time range from half a year to a full year in a monastery or a parsonage. During that period a catechumen was taught and fully supported by the Church and his behaviour was closely observed. Moreover, the Church established and applied a mechanism preventing a non-deserving individual, who was not likely to become an obedient Catholic, from receiving a baptism and the clergy was enabled to terminate the procedure (i.e. the number of Catholics was not being artificially

increased). Up until 1864 the only organized Catholic mission was the *Mariae Vitae* Congregation that had been established in GDL. It focused on the integration of female converts and their assimilation in the local Catholic society. After the Congregation was abolished, no alternative organizations were established. Since the Catholic Church was banned from any missionary activity in the Russian Empire, the analysis of the conversional narratives reconstructed from the baptism records revealed that social relations between local Catholics and Jews became an alternative missionary channel encouraging and facilitating Jewish conversions – their help before and after a baptism (accommodation, employment) as well as an easily accessible Catholic sphere in the cities and towns of the Lithuanian guberniyas where most of the catechumens and converts came from. Throughout the imperial period no stable mechanism that met the financial needs of the missionary work had been established: it was constantly lacking in of complexity when solving frequent problems arising from the costly support that a lengthy preparation for a baptism period required. The analysis of the correspondence between the clergy, diocese consistories and the state authorities revealed that the latter was least interested in the issue and did not see Jewish conversions as an underlying funded activity.

2. Based on the analysis of the baptism records from the 1840s and 1850s that are available in more numerous quantity, it has been determined that during this period male Jewish catechumens and converts prevailed and the main motivations to get baptized were financial considerations (poverty or debt) and aspiration (not necessarily a realistic one) to avoid service in the tsarist army. The conversional peak in the bishopric of Samogitia took place in the 1870s, whereas in Vilna bishopric – in the 1890s and the first decade of the twentieth century, when the numbers of Jewish conversions to Catholicism in the 1880s when compared to those in the 1870s increased 2,3 times and kept rising steadily. Although the definite reasons for the conversional activity in the Samogitian bishopric remain obscure (most likely because of economic motivation), the spurge of Jewish conversions in Vilna bishopric can be explained in a number of ways: catechumens and converts were predominantly young, single, literate only in Jewish languages (or illiterate altogether), encouraged by a deteriorating economy in the region, mostly coming from their family homes in the cities and towns in the predominantly Catholic districts of Lithuanian guberniyas. These Jews did not expect the conditions for

the Jewish subjects of the Russian Empire to improve soon and disillusioned by their situation they sought to transform their lives with the help of assimilation into the locally, but not empire-wide, prestigious Catholic confession. Low numbers of apostasies back to Judaism allows presuming that most of them successfully assimilated into the local Catholic milieu. The apogee of the Jewish conversions here can be linked with the growing trends of secularization and escalating processes of modernization as well as a significant socioeconomic crisis that had struck the local Jewish community from the 1880s on (work and education limitations for the Jews, poverty and too big of a competition in the local labour market). Simultaneously, the Jewish emigration to the United States of America had reached its peak and can be also derived from the same preconditions and thus allows us to draw a parallel between the two phenomena of emigration and conversion. During the research it has been established that almost 70 % of the Jewish catechumens and converts to Catholicism under discussion were female. This fact suggests that reintegration in the boundaries of Catholic Lithuanian guberniyas in order to improve one's status and (or) life conditions in the Russian Empire was preferred amongst women, whereas men of a similar social and economic status were more willing to choose emigration. However, despite the rise of the conversional trend and secularization, conversion from Judaism to Catholicism remained a traumatic event. The prevailing stigmatization of conversion in the Jewish community forced families and communities of the converts to resort to various forms of, what has been established in the dissertation as, the anticonversional activity (complaints, dissuasions and abductions of the catechumen) in order to prevent a member of the community from converting to Catholicism and to maintain communal stability.

3. The issue of Jewish conversions and Catholic missions was newly raised in Vilnius archbishopric in the interwar period, whereas the Church in the newly independent Lithuania remained indifferent and passive. After examining three missionary initiatives that were implemented in the 1930s in Vilnius bishopric (the Section for converting Jews (1929-1931?), the plan for the mass Jewish conversion in Poland by a parson of Pinsk Jan Zieja (1934) and the Questionnaire about the Jews issued by the Curia of Vilnius archbishopric and inspired by the Zieja's ideas (1935)) it has been established that they were highly influenced by wider contemporary debates over the "Jewish question" and Jewish assimilation through conversion in the interwar

period Poland. None of these missionary initiatives resulted in any abundant outcomes and brought about a single more effective and stable missionary mechanism. The analysis of the clergy's answers to the Questionnaire about the Jews revealed that there was a lack of independent reflection: the old antijudaic stereotypes were being repeated and the new antisemitic ones (with an exception of racial antisemitism) were adapted in the rhetoric of the Catholic clergy that convinced the Church hierarchy missionary project amongst the Jews to be an endeavour of a limited success and thus such an initiative had never been implemented. The preference for the xenophobic fears, economic antisemitism and the idea of Jewish emigration from Poland in the answers of the clergy showed that the priests who were interested in initiating a mission to the Jews were more of an exception than a rule.

4. Based on the analysis of the documentation of the Jewish baptisms it has been determined that the drop in numbers of conversions from Judaism to Catholicism began in the 1910s while still under the rule of the Russian Empire and continued throughout the 1920s after Lithuania had declared its independence and Poland annexed Vilnius region. Jewish conversions to Catholicism in both territories of Lithuania and Vilnius region began to grow in numbers in the 1930s, however the phenomenon had never reached the amount of the conversional peak in the first decade of the twentieth century. The analysis of the data on Jewish catechumens in the interwar period revealed that apart from the working class individuals, a new group that had never gained any prominence amongst the baptizing Jews, – middle class and intelligentsia Jews (mostly male) supplemented the converts at that time. This tendency can be linked to several characteristics of the phenomenon at that time: its urban aspect (Jews baptizing mostly in the cities of Vilnius and Kaunas), wider age range than among the converts in the empire, and different assimilation channels such as professional environment, socialization with Lithuanians and secular middle or higher education. Since there was no civil marriage in both of the countries, intermarriage had become another important motivation to convert (mostly among women). The research has also revealed the main difference in the cultural orientations of the interwar period Jewish catechumens and converts – the national aspect of assimilation. In Vilnius region, converts tended to chose baptism as a way to fully belong to the Polish nation or in this way they legitimized the assimilation that had been already accomplished. In Lithuania Jewish converts based

their choice to change their religious affiliation (at least nominally) on mostly religious grounds and there was no national aspect observed in their rhetoric. The case study of the conversion of Izidorius Kisinis allowed suggesting that the beginning of the tendency to link the conversion and national belonging to the major ethnic group in Lithuania can be traced back to the mid 1930s. The analysis of the conversional rhetoric in both territories showed that the Jews in Vilnius region were more successful in re-orienting towards the pro-Polish stance after the fall of the Russian Empire, similar to the one prevailing amongst the Jewish converts in Poland. Meanwhile in Lithuania where there was an overall lack of assimilationist politics and/or ideology and missionary discourse, and consequently such a need had never developed.

5. The investigation of conversional documents from the Nazi occupation period revealed that numbers of Jewish baptisms highly increased in the second half of the 1941 and this tendency correlated with the beginning of the Holocaust in Lithuania: establishment and elimination of the ghettos and mass killings. Official conversion processes ceased by December of 1941 when the so-called “period of stabilization” began. Most of the conversions took place in the former capitals of the regions – Vilnius and Kaunas. Jewish catechumens found themselves in extreme situations and their statements to the clergy emphasized their long-term wish to convert and the undergoing assimilation. Thus, they were trying to distance themselves from the accusations of a pragmatic baptism in order to protect themselves. Only during the Holocaust the tendency of family conversions formed in Lithuania. It has also been established that in the historiography previously discussed circular on the conversion procedure for the Jews issued in 1942 by Kaunas archbishopric was superseded by a similar one in Vilnius archbishopric in 1941. Both of them indicated Jews as special type of converts and urged the clergy to be stricter when admitting them to the bosom of the Church. Despite that, the instructions were rather abstract and *de facto* the decision whether to allow one to convert or not remained in the hands of a local priest. The Catholic Church did not organize rescue of the Jews during the Holocaust, however the clergy was willing to help them, especially after the atrocities had reached its peak, as long as the help was taking place on a private level. After the Nazis showed interest in Jewish conversions in Lithuania and all of the Lithuanian Jews ended up in ghettos, official conversion procedures ceased to exist or were impossible to implement, and false church records

became a more reliable way to save lives of the Jews.

6. Generally it can be claimed that the phenomenon of Jewish conversions correlated with geopolitical, economic and cultural transformations affecting both Jewish community and a wider society in the nineteenth and the first half of the twentieth centuries Lithuania. Despite the official prominence of the Eastern Orthodoxy in the Russian Empire and discrimination of the Catholic Church after 1863, converting Jews of a lower socioeconomic status preferred the assimilation into the local Catholic milieu and the numbers of Jews converting to Catholicism raised. However, there was no direct connection between any Church missionary initiatives and conversional tendencies among the Jews. Moreover, the Church failed to establish a stable, long-term and successful Catholic mission that would have corresponded to the needs of the Jewish converts. The only exception was the situation in the interwar period Vilnius archbishopric where the Church and the state authorities reached a certain consensus and the conversion became a part of the assimilationist ideology and spurred Jews to get baptized. Meanwhile, in the interwar period Lithuania even in the 1930s – when Lithuanians and Jews were making efforts to initiate projects enhancing each other's knowledge – inter-group relations failed to develop into an assimilationist imperative. The processes of assimilation that had been developing in the Lithuanian Jewish community and were reflected in the group of the interwar period Jewish converts – at that time supplemented by new representatives of the middle class and intelligentsia – were interrupted by the Holocaust, when the only motivation left was to save one's life and the intensity of the phenomenon reached the one at the turn of the century, albeit only for a half of a year.

KATALIKIŠKOS MISIJOS IR ŽYDŲ KONVERSIJOS LIETUVOJE: REIŠKINIŲ TRANSFORMACIJOS XIX A. – XX A. PIRMOJE PUSĖJE

Reziumė

Šis tyrimas skirtas iki tol atskirai neanalizuotai Lietuvoje vykdytai katalikiškai misionieriškai veiklai tarp žydų, pastarųjų reakcijoms į ją bei santykiui su konversija į katalikybę nagrinėti. Tyrime bus rekonstruojamos žydų perėjimų į katalikybę Lietuvoje tendencijos, kontekstualizuojant jas tokiuose svarbiuose modernybės poslinkiuose kaip sekuliarizacijos stiprėjimas, amžių sandūros socioekonominė krizė Rytų Europos žydų bendruomenėje, besikeičiančių regiono geopolitinių sąlygų įtakotas katalikybės statuso Lietuvoje ir prieinamų kultūrinių pasirinkimų konvertitams kismas.

Tyrimo objektas – katalikiškos misionieriškos veiklos iniciatyvos ir žydų konversijų į Romos katalikybę tendencijos XIX a. – XX a. pirmosios pusės Lietuvoje. Katalikiškų misijų tarp žydų ir žydų konversijų į katalikybę istorija naujųjų laikų Lietuvoje yra sudėtinga katalikybės ir žydų mažumos statuso kismo istorija, vykusi plačiame regiono geopolitinių ir kultūrinių transformacijų kontekste, o galimybė pasikrikštyti dažnai reiškė ne vien galimybę pakeisti religinę afiliaciją, bet ir teisinį, socialinį, kultūrinį ar ekonominį statusą. Rusijos imperija, „paveldėjusi“ dvi gausias katalikų ir žydų konfesines grupes lietuviškose Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose, dėjo nemažai pastangų apibrėžti jų, ypač pastarųjų, statusą imperijoje. Žydų bendruomenė nuo vakarietiškų modernėjimo tendencijų atsilikusioje Rusijos imperijoje niekada netapo emancipuota, o XIX a. bėgyje jai buvo taikomi įvairūs diskriminuojantys įstatymai. Tačiau imperinė valdžia įteisino galimybę pereiti iš judaizmo į katalikų tikėjimą, ir tai galėdavo tapti priemone atsikratyti teisiškai apibrėžtų žydų statuso „negalių“. Tokiu būdu, nors katalikybė buvo stigmatizuota (ypač po 1863 m. sukilimo), ji tapo dažnu konfesiniu besikrikštijančių žydų pasirinkimu lietuviškose gubernijose, už pagrindinio katalikybės arealo Lenkijos Karalystėje bei tokių alternatyvių konfesinių pasirinkimų kaip stačiatikybė ar protestantizmas ribų. Tačiau šio reiškinio mastas, dinamika ir būtent tokio pasirinkimo motyvacija bei ją sąlygojusios aplinkybės iki šiol nėra ištytos.

Žydų krikštų istorinius niuansus ir tendencijas, nustatytas Rusijos imperijoje ar jos dalyse, nekritiškai taikant ir mūsų nagrinėjamam regionui, kur tarp gyventojų dominuojanti konfesija buvo ne stačiatikybė, o katalikybė, lieka neaišku, kaip tiksliai istorikų iki šiol suformuluoti modeliai gali būti taikomi Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų teritorijai ir kaip jie čia reiškesi. Pagrindiniuose Rusijos imperijos lietuviškose gubernijose vykusių žydų konversijų į krikščionybę tyrimuose, tokiuose kaip Michaelo Stanislawskio, Chaeran Freeze ir Ellie Schainker¹³, šaltiniai nėra grupuojami nei chronologiškai, nei pagal krikščioniškos konfesijos pasirinkimą krikštijantis¹⁴, taip pat nėra atsižvelgiama į reiškinio kaitą per ilgą XIX a. ir XX a. pradžią, neidentifikuojami lūžiniai momentai. Tad šioje disertacijoje išskiriami Lietuvoje vykę žydų perėjimai iš judaizmo į katalikybę; jie pirmą kartą susistemunami ir, priklausomai nuo šaltinių imties, pateikiami preliminarūs arba galutiniai konversijų duomenys. Pasitelkus ilgą chronologiją ir gausius nepublikuotus, iki šiol netyrinėtus archyvinis šaltinius, jungiami keli skirtingi istoriniai periodai, siekiant tradiciškai neapsiriboti istoriografijoje dominuojančiomis vietovės, miesto ar vienos gubernijos¹⁵ ar konkrečios organizacijos veiklos¹⁶ studijomis. Tyrime norima ne tik rekonstruoti istorinius įvykius, bet ir išvelgti tam tikras tendencijas bei jų kaitą, apčiuopti, kaip fenomeno dinamika koreliavo su geopolitiniais ir sociokultūriniais pokyčiais Lietuvoje. Tokia prieiga taip pat leis pamatyti žydų konversijų į katalikybę reiškinio sąryšius su intensyvėjančiais modernizacijos, sekuliarizacijos ir tautinių tapatybių formavimosi procesais, veikusiais tiek žydų, tiek katalikų bendruomenes.

Žydų krikštas istoriografijoje buvo traktuojamas esencialistiškai, neatsižvelgiant į tiriamojo regiono daugiakultūriškumą ir etnokonfesinę įvairovę. Istoriografijoje susitelkta ties stačiatikišku krikštu Rusijos imperijoje, kartais į tyrimus įtraukiant dalį

¹³ Schainker E., Jewish Conversion in an Imperial Context: Confessional Choice and Multiple Baptisms in Nineteenth-Century Russia. *Jewish Social Studies: History, Culture, Society*, 2013 Fall, 20(1): 1–31.

¹⁴ Išskyrus Stanislawskį, kuris apsiriboja vien tik Lietuvos Stačiatikių konsistorijos šaltiniais, saugomais YIVO archyve Niujorke, tačiau nemėgina jų grupuoti pagal sudarymo laikotarpį, Stanislawski M., Jewish Apostasy in Russia: A Tentative Typology. *Jewish Apostasy in the Modern World*, New York, 1987, p. 189–205.

¹⁵ Endelman T. M., Jewish converts in nineteenth-century Warsaw: a quantitative analysis. *Jewish Social Studies*, 1997, 4(1): 28–59; Markowski A., Konwersje Żydów w północno-wschodnich rejonach królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX wieku; Żydul J., Konwersje Żydów w Łodzi w okresie międzywojennym. *W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi*, Wrocław 2012, p. 216–217.

¹⁶ Schainker E., *Imperial hybrids: Russian Jewish converts in nineteenth century Russia*, Dissertation, University of Pennsylvania, 2012; Agursky M., Conversions of Jews to Christianity in Russia. *Soviet Jewish Affairs*, 1990, 20(2–3): 69–84; Manekin R., The Lost Generation Education and Female Conversion in fin-de-Siècle Kraków. *Polin*, 18: 189–219; Jagodzinska A., The London Society and its Missions to the Polish Jews, 1821–1855: The Gospel and Politics. *The Politics of Nineteenth-Century Missionary Periodicals*. Stuttgart, 2013, p. 151–165.

katalikiškus krikštus reprezentuojančių šaltinių, tačiau jų specifikos neaktualizuojant ir neįžvelgiant¹⁷. Taigi tyrimų paraštėse liko tai, kad, be istorikų darbuose aptartų krikštų į stačiatikybę Ukrainoje ir Rusijoje atvejų bei į katalikybę orientuotos Lenkijos karalystės, likusioji, Šiaurės Vakarų krašto tankiai žydų apgyvendinta, teritorija buvo daug įvairesnės etnokonfesinės prigimties, tačiau joje visgi vyravo Rusijos imperijoje diskriminuojama katalikybė, ir tai veikė žydų konversijų tendencijas. Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose sugyveno ir tarpusavyje pynėsi net keli etniniai ir konfesiniai arealai, į kuriuos potencialiai integruotis ir asimiliuotis galėjo besikrikštijantys žydai: lietuvių ir / ar žemaičių, lenkų, vokiečių, baltarusių ir rusų; katalikų, stačiatikių ir protestantų (evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų). Visų konfesinių pasirinkimų lyginimas būtų esminis siekiant įvertinti katalikybę kaip žydų konversinį pasirinkimą. Kad galėtume įvertinti visą konfesinių pasirinkimų spektrą, prieinamą žydams, bei koks buvo katechumenų pasiskirstymas regione konfesiniu aspektu, reikia žinoti, koks nuošimtis jų konversijos į krikščionybę atveju rinkosi būtent katalikybę, o ne stačiatikybę ar protestantizmą. Deja, kitaip nei Stačiatikių bažnyčia, Katalikų bažnyčia nebuvo įpareigota fiksuoti konversijų statistikos ir ją periodiškai pateikti valstybinėms institucijoms¹⁸. Nors pats konversijos procesas buvo neišvengiamai biurokratizuotas, dėl to nepradėti registruoti konkrečių kasmetinių į katalikybę perėjusių žydų skaičiaus. Istorikai ir istorikės, tiriantys žydų konversijas carinėje Rusijoje, taip pat nėra atidžiau nagrinėję komparatyvinio konfesinių pasirinkimų aspekto. Šiame kontekste disertacijoje pateikiami konversijų atvejų duomenys gali pasitarnauti kaip tam tikras atspirties taškas, leidžiantis geriau suprasti fenomeno apimtį ir diferenciaciją¹⁹. Disertacijoje

¹⁷ Klier J. D., State policies and the conversion of Jews in Imperial Russia, *Of religion and empire: missions, conversion, and tolerance in Tsarist Russia*. Ithaca, 2001, p. 92-112; Schinker E., *Imperial hybrids*; Freeze C., When Chava Left Home: Gender, Conversion, and the Jewish Family in Tsarist Russia. *Polin*. 18: 88–153.

¹⁸ Pastaroji tai irgi vykdė sporadiskai: gubernatorių ataskaitos ir Švenčiausiojo Sinodo statistika. I. Čerikoveris pateikia šiek tiek sunkiai patvirtinamos bendros statistikos, kuri buvo nuolatos cituojama istoriografijoje, Чериковер И., Обращение в христианство. *Еврейская Энциклопедия*, Санкт-Петербург, 1904, t. 11, 884–895. Genrich M. Deych apibendrina archyvinio tyrimo rezultatus, įtraukdamas šiek tiek informacijos iš Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų, bet skaičiai neatrodo tikslūs ir baigiasi 1869 m., Дейч Г. М., *Архивные документы по истории евреев в России в XIX – начале XX вв.*, Москва, 1994, p. 42–45, 50–56, 60–63. Taip pat Stanislawskis pasitelkė 244 žydų atsivertimo į stačiatikybę bylas iš Lietuvos 1819–1919 m., tačiau lieka nežinomas bendras atsivertimų į stačiatikybę teritorijoje skaičius ir kokia dalį sudaro minėtieji 244 (Stanislawski, Jewish Apostasy in Russia). Freeze taip pat nenurodė kokį kiekį archyvinės medžiagos ji pasitelkė savo tyrime ir kiek atvejų ji sugebėjo atrasti ir suskaiciuoti. (Freeze, When Chava left home).

¹⁹ Istoriografijoje daugiausia remiamasi Švenčiausiojo Sinodo raportais, kurie šiek tiek nesiderina su VRM informacija: nurodomi 69,400 žydų, kurie esą perėjo į stačiatikybę Rusijos imperijoje XIX a. (neįtraukiant duomenų iš Lenkijos). Protestantizmą pasirinkusių žydų skaičius esą siekė 3,136, o katalikybę – 12,000 (de le Roi J.F.A., *Judentaufen im 19. Jahrhundert*, Leipzig, 1899, p. 31–32, 40–41). Ir vėlgi istorikai netyrė tendencijų

aktualizuojama katalikiška krikščionybės konfesija kaip kultūrinis konvertitų orientyras bei potencialiai kompleksiškesnes socialines bei ekonomines implikacijas turinti kategorija Lietuvoje.

XX a. 2 deš. pabaigoje žydų bendruomenė buvusiose lietuviškose Rusijos imperijos gubernijose buvo padalyta tarp dviejų naujai susiformavusių tautinių Lietuvos ir Lenkijos (Vilniaus kraštas) valstybių. Tiek katalikų tikėjimo, tiek žydų mažumos statusas beveik „per naktį“ pasikeitė: katalikybė iš diskriminuojamos tapo religija, kurios išpažinėjai virto politiškai ir kultūriškai dominuojančia valstybės gyventojų dalimi, o žydai buvo emancipuoti. Šios transformacijos kontekste reikėjo rasti naują bendrą būvį ir santykį tarp etninių grupių bei konfesijų, ypač Lietuvoje (iš esmės buvusios Kauno gubernijos teritorijoje), kur trūko akultūracinės tradicijos, kuria būtų buvę galima pasiremti, integruojant žydus į lietuviškąją visuomenę. Nepaisant pilietinių teisių žydams suteikimo ir dinamiško bendruomenės kultūrinio bei socialinio gyvenimo tarpukariu, atsiradavo norinčių pereiti iš judaizmo į katalikų tikėjimą, tačiau iki šiol trūksta žinių, kokios tarpukario žydų patirtys transformuodavosi į radikalią asimiliaciją per konversijas. Tuo pačiu lieka neištirta, kaip „padalyta“ žydų bendruomenė, turinti tą patį imperinį kultūrinį paveldą, adaptavosi skirtingose lenkiško Vilniaus krašto ir pirmą kartą nepriklausomos, tautinę tapatybę formuojančios Lietuvos terpėse bei kokia buvo misijų ir konversijų reiškinio koreliacija su polonizacijos (Vilniaus krašte) bei lituanizacijos (Lietuvoje) procesais.

Tyrime aktualizuojamas kintančio katalikybės statuso regione XIX–XX a. pirmojoje pusėje faktorius: nuo carinės valdžios diskriminuotos krikščioniškos denominacijos daugiakultūrėje Rusijos imperijos aplinkoje iki dominuojančios religijos naujai susikūrusiose tautinėse valstybėse tarpukariu bei per problemišką santykį su okupacine nacių valdžia Holokausto laikotarpiu. Disertacijoje aiškinamasi, kaip katalikybės statuso kismas veikė Bažnyčios norą ir galimybes misionieriauti,

atskiruose regionuose, gubernijose ir apskrityse, tad negalime tiksliai nustatyti skirtingų konfesijų pasirinkimo proporcijų regione. Tam reikėtų atskiro tyrimo ir skaičiavimų. Jurgita Liutvinaitė savo straipsnyje apie konvertitus į Evangelikų reformatų bažnyčių nepateikė konkrečių skaičių, o vien abstrakčią diagramą, kuri be bendresnio konversijų skaičiaus augimo XIX a. pabaigoje, teidžia spėti buvus apie 200 konvertitų kiekviename iš periodų 1895–1904 m. ir 1905–1914 m. (Liutvinaitė J., *Religiniai konvertitai Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčioje: sociokultūrinio portreto bruožai (XIX a. – XX a. pr.)*. *Lietuvos Katalikų Akademijos Metraštis*. 26: 47). Jei šie skaičiai yra tikslūs ir nuoseklūs, konversinių pasirinkimų tendencijos buvo panašios į Lenkijos, kur protestantizmas tarp besikrikštijančių žydų galiausiai ėmė konkuruoti su katalikybe (Markowski, *Konwersje Żydów w północno-wschodnich rejonach królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX wieku*, p. 22–23).

dvasininkijos požiūrį į žydus, pačią konversijos į katalikybę procedūrą, kaip koregavo žydų elgseną konversijų kontekste. Sykiu tiriama, kokią įtaką žydų konversijų modeliams bei katalikiškai misionieriškai minčiai turėjo globalesni socioekonominiai ir geopolitiniai procesai bei tokios kultūrinės slinktytys kaip XIX a. antrojoje pusėje įsibėgėjusi modernizacija, ryškėjančios sekuliarizacijos ir akultūracijos tendencijos, amžių sandūroje žydų bendruomenę ištikusi socioekonominė krizė. Viena vertus, siekiama nustatyti, kaip šie pokyčiai veikė misionierišką strategiją, teorinį diskursą, komunikavimo su vietos žydais formas ir apskritai misijų tarp žydų aktualumą, o kita vertus – žydų krikšto prielaidas skirtingais laikotarpiais (nuo radikalaus, staigaus atotrūkio nuo žydų bendruomenės iki asimiliacijos – kaip jau įvykusios akultūracijos – rezultato), jų kultūrinės orientacijas ir socioekonominę situaciją bei kada konversija buvo naudojama kaip asimiliacijos, integracijos ar akultūracijos legitimacijos mechanizmas. Šitaip tyrime siekiama demarginalizuoti žydų konversijų istoriją, kuri dėl savo kiekybiškai nedidelio masto Rytų Europoje siejama su žydų bendruomenės mažumos elgesiu, ir analizuoti ją per santykį su platesniais sociokultūriniais reiškiniais, aiškinantis, kaip jie koreliavo su tiriamo reiškinio etapais ir lūžiais.

Chronologinės tyrimo ribos apima visą XIX a. ir XX a. pirmąją pusę iki 1941 m. imtinai. Pradinę tyrimo datą vienareikšmiškai apibrėžti sunku. Ja sąlyginai pasirinkta XIX a. pradžia, kuomet galima pradėti kalbėti apie žydų konversijas į katalikybę lietuviškose Rusijos imperijos gubernijose. Tačiau analizuojant teisinę religinės afiliacijos keitimo reglamentaciją neišvengiamai aptariamos ir teisinės konversijos praktikos XVIII a. pabaigos Abiejų Tautų Respublikoje (toliau – ATR), įvertinant jų perimamumą ir modifikacijas XIX a. Sykiu, analizuojant *Mariae Vitae* (Marijos gyvenimo) Kongregacijos veiklą (1737–1864), aptariami organizacijos misionieriavimo pradiniai etapai bei misionieriškos teorijos ir veiklos formulavimas XVIII a. antrojoje pusėje.

Išnagrinėjus situaciją Rusijos imperijos laikotarpiu, siekiant iširti kaip sekuliarizacija, modernėjimas, kultūrinės terpės pasikeitimas, katalikybės dominuojančios religijos statuso įgavimas bei žydų padėties pokyčiai darė įtaką žydų konversijų į katalikybę reiškiniui ir jį transformavo, tyrimas praplėstas ir tarpukario situacijos analize. Tarpukario laikotarpio tyrimą padiktavo siekis pateikti nuoseklesnį

fenomeno teritorijoje vaizdą: atsiradimą, raidą ir vystymąsi, norint išvelgti jo dinamiką, įvardinti lūžinius momentus ir tendencijas.

Galinė chronologinė riba yra lengviau nustatoma – 1941 m. Po šių metų neberandame žydų krikšto bylų – oficialiai inicijuojamos konversijų procedūros išnyksta dėl įsibėgėjusio Holokausto Lietuvoje, kurio metu žuvo didžioji Lietuvos žydų bendruomenės dalis. Vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944) nutraukiama ir bet kokia misionieriška Katalikų Bažnyčios veikla tarp žydų, ji yra priversta permąstyti savo santykį su žydais ir jiems teikiama krikštais.

Tyrimo **geografija**, sąlyginai įvardyta kaip „Lietuva“, įvairiais laikotarpiais apima skirtingus politinius-teritorinius darinius ir yra padiktuota dviejų veiksmų: valstybių sienų, teritorinių-administracinių ribų bei bažnytinių administracinių ribų kaitos.

a) XIX a. Lietuva suvokiama kaip Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijos. Dažnai istorinei Lietuvai būdavo priskiriama ir Minsko gubernija, tačiau dėl ryškaus baltarusiško etninio faktoriaus ji vis dažniau imta asocijuoti su Baltarusija²⁰ Anot Zitos Medišauskienės, nuo XIX a. antros pusės etnis veiksnys visuomenėje tapo vis reikšmingesnis ir susiklostė tradicija Lietuvai vis dažniau, be išskirtinai lietuviškos ir / ar žemaitiškos Kauno gubernijos, priskirti ir Vilniaus bei Gardino gubernijas²¹. Šias tris gubernijas, o sykiu ir Rusijos imperijos sudėtyje tiriamąją teritoriją, katalikų Bažnyčios administracijos požiūriu apėmė Žemaičių ir Vilniaus vyskupijos. Jos apėmė šiaurės-vakarų žydų Sėslumo ribos dalį, iš vakarų pusės besiribojančią su Lenkijos karalyste, o iš rytų – su baltarusiškėmis gubernijomis²².

²⁰ Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo gubernijos buvo suvokiamos kaip istorinė Lietuva arba buvusi LDK teritorija, Medišauskienė Z., Lietuvos samprata: tarp istorijos ir etnografijos. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. 2011, 8(1): 35–37.

²¹ Ibid. Vytautas Merkys taip pat nurodo, kad be Kauno, neoficialiai senu įpratimu lietuviškomis buvo vadinamos ir Vilniaus bei Gardino gubernijos, Merkys V., *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918*, Vilnius, 2006, p. 55. Į apimtį turėtų patekti ir dalis Augustavo (Suvalkų) gubernijos bei dalis Rytprūsių (Staliūnas D., *Rusnimas. Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius, 2009, p. 57). Suvalkų gubernijos žydų konversijoms yra skirtas atskiras tyrimas (Markowski, *Konwersje Żydów w północno-wschodnich rejonach królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX wieku*), kuris pasitelkiamas lyginamajai analizei. Situacija Rytprūsiose dėl savo ryškios vokiškosios ir protestantiškos kultūrinės įtakos nėra tiesiogiai aktuali šiam tyrimui.

²² Ribą sudarė 15 Rusijos imperijos gubernijų, už kurių, su retomis išimtimis, žydai gyventi teisės neturėjo. Galutinės jos ribas apibrėžė 1804 ir 1835 m. statutai ir ją sudarė: lietuviškos Vilniaus, Kauno, Gardino, baltarusiškos Minsko, Vitebsko, Mogiliavo, ukrainietiškos Volynės, Podolės, Kijevo, Černigovo, Poltavos, Chersono, Jekaterinoslavo gubernijos bei Taurijos ir Besarabijos gubernijos. Teritorijos už Sėslumo ribos, kuriose toleruotos jau įsikūrusios bendruomenės: Kuršo ir Livonijos gubernijose, senosios žydų bendruomenės Centrinėje Azijoje ir Kaukaze. Lenkijos žydai galėjo laisvai judėti iš ir į Sėslumo ribą, bet taip pat buvo atriboti nuo likusios

b) Tarpukario laikotarpio tiriamasis arealas yra dvejopas: nepriklausomos tarpukario Lietuvos (1918–1940) teritorija ir Lenkijos prisijungtas Vilniaus kraštas (1919–1939). Vilniaus kraštas priklausė Vilniaus arkivyskupijai (arkivyskupijos titulas suteiktas 1925 m.) ir tik nedidelė buvusios Vilniaus vyskupijos dalis atsidūrė nepriklausomos Lietuvos teritorijoje. Beveik visa nepriklausoma Lietuva sutapo su Žemaičių vyskupijos ribomis. Situacija pasikeitė 1926 m., kuomet buvo įkurta Lietuvos bažnytinė provincija. Ją sudarė Kauno arkivyskupija bei Telšių, Panevėžio, Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijos. Tarpukarinė archyvinė medžiaga buvo prieinama tik iš Kauno arkivyskupijos ir Panevėžio bei Telšių vyskupijų, be vienos kitos bylos iš Vilkaviškio vyskupijos, tačiau bendresnis kultūrinis-istorinis tyrimas leidžia daryti prielaidas apie situaciją visoje šalyje.

c) Holokausto laikotarpio tyrimas teoriškai atspindi situaciją visoje naujai „susijungusioje“ Lietuvoje, įskaitant Vilniaus kraštą Vokietijos okupacijos metu, tačiau dėl šaltinių trūkumo, kaip ir tarpukariu, šaltiniai reprezentuoja Vilniaus ir Kauno arkivyskupijos ir Panevėžio vyskupiją. Šio periodo archyvai iš Telšių, Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijų neišliko arba nėra prieinami²³.

Šaltiniai

Disertacijos tyrime pasitelkiami įvairaus pobūdžio ir kilmės publikuoti bei nepublikuoti iki šiol netirti archyviniai šaltiniai, atskleidžiantys tiek žydų konversijų, tiek misionieriškų iniciatyvų tendencijas ir jų kaitą Lietuvoje XIX–XX a. pirmojoje pusėje. Pagrindines nepublikuotų archyvinių šaltinių grupes sudaro:

1) Žydų krikšto dokumentai, tiesiogiai susiję su žydų konversijos procedūra (-omis): Rusijos imperijos laikotarpio 1840-1915 m. datuotos asmeninės perėjimo iš judaizmo į katalikybę bylos (krikšto bylos)²⁴; tarpukario laikotarpio (ir pirmosios sovietinės okupacijos iki nacių okupacijos pradžios) žydų konversijų dokumentai iš

imperijos dalies. Pagal Klier J. D., *Pale of Settlement, YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [interaktyvi prieiga], <http://www.yivoencyclopedia.org> [žiūrėta 2014-11-18].

²³ Laukaitytė R., *Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius, 2010, p. 15.

²⁴ Perėjimai iš judaizmo į katalikybę Vilniaus vyskupijoje: Vilniaus vyskupijos konsistorijos fonde (LVIA f. 604, ap. 5) ir Vilniaus Romos katalikų vyskupijos valdymo fonde (LVIA f. 694, ap. 1) saugomos žydų asmeninės konversijos bylos ar krikšto dokumentai; Perėjimai iš judaizmo į katalikybę Žemaičių vyskupijoje: Telšių (Žemaičių) vyskupijos konsistorijos fonde (LVIA, f. 699, ap. 3) saugomos žydų asmeninės konversijos bylos ar krikšto dokumentai.

Kauno ir Vilniaus arkivyskupijų bei Panevėžio ir Telšių vyskupijų kurijų.²⁵ Tarp šio laikotarpio žydų krikštų dokumentų galima išskirti 1936-1941 m. žydų skyrybų bylas, svarstytas Vilniaus arkivyskupijos bažnytiniame tribunole, vienam sutuoktinių norint pereiti į katalikybę ir iniciavus konversijos procedūrą ar jau pasikrikštijus²⁶; Nacių okupacijos laikotarpio konversijų dokumentai - jų chronologija trumpa, iš esmės tai tik 1941 m. antra pusė, po kurios apie žydų krikštų procedūras liudijančių dokumentų nebėra.²⁷

2. Misionieriškos veiklos dokumentai: vidiniai *Mariae Vitae* Kongregacijos dokumentai²⁸; 1880-1909 m. įvairių vienuolynų susirašinėjimas su katalikiškais

²⁵ Tikėtina, kad kaupė ir likusios kurijos, tačiau, kaip minėta anksčiau, bylos nėra išlikusios ar prieinamos. Vilniaus arkivyskupijos žydų krikšto dokumentai: Byla dėl katalikų dvasininkų teisės vykdyti eretikų ir skizmatikų krikšto, santuokos ir kt. apeigas, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 59; Leidimai įvairiems asmenims pereiti į Romos katalikų tikėjimą 1929–1931 m., ibid., b. 360; Dokumentai (aplinkraščiai, laiškai, žinios, išrašai, ataskaitos, kreipimaisi ir kt.), susikaupę kurijos veiklos metu 1926–1932 m., ibid., b. 490; Leidimai įvairiems asmenims pereiti iš stačiatikybės ar judaizmo į katalikų tikėjimą, ibid., b. 685; LMAVB RS, Vilniaus miesto ir arkivyskupijos dokumentų kolekcijoje (f. 318) saugomos 25 bylos. Lietuvos krikšto dokumentai (Kauno arkivyskupija, Panevėžio ir Telšių vyskupijos): Susirašinėjimas su bažnyčių klebonais dėl piliečių, norinčių pereiti į katalikų tikėjimą, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 505; Leidimai dėl piliečių priėmimo į R.katalikų tikėjimą, ibid., b. 511; Piliečių prašymai ir kunigų susirašinėjimas dėl piliečių priėmimo į R.katalikų tikėjimą, ibid., b. 513; Piliečių susirašinėjimas su kunigais dėl piliečių priėmimo į R.katalikų tikėjimą, ibid., b. 517; Vatikano laiško santykis su stačiatikių bažnyčia klausimu ir susirašinėjimas su parapijų klebonais apie kitų tikybų asmenis pereinančius į katalikų tikėjimą, ibid., f. 1650, ap. 1, b.77; Klebonų prašymai vyskupo leidimo priimti į katalikų tikėjimą kitų tikybų asmenis, ibid., b. 252; Kitatikių perėjimo į katalikų tikėjimą bylos, ibid., f. 669, ap. 48 b. 406.

²⁶ Žydo perėjusio katalikybėn Severino (po krikšto – Piotro) Jarcho ir žydės Liubovės Gotlib, susituokusių 1930 m. pagal judaizmo religiją, skyrybų byla, LMAVB RS, f. 318, b. 25388; Skyrybų byla. Vilniečiai žydai Piotras Engelšternas ir Rebeka Malevanska, ibid., b. 19591; Skyrybų byla. Vilniečiai Tadeušas (Abramas) Stefanovskis ir žydė Rebeka Eugenija iš Zablockių, prieš tai buvusi Dokšicka, ibid., b. 19569; Skyrybų byla. Vilniaus gyv. Eugenijus Samuelis Smilga ir žydė Tatjana Manasevič, ibid., b. 22503; Skyrybų byla. Žydas Henrikas Turgelis ir Vilniaus gyv. Zofija Galeckaitė, ibid., b. 22526; Vilniaus arkivyskupijos teismas. Bieliakaitės-Kornerienės Kotrynos, gyvenančios Vilniuje, ir Izraelio Kornerio skyrybų byla. Jų santuoka, suteikta rabino pagal žydų papročius, skelbiama negaliojanti. Įpareigojama apkrikštyti katalikų bažnyčioje abu sūnus ir, persikrikštijus Izraeliui Kovneriui, susituokti katalikų bažnyčioje, ibid., b.18906; Skyrybų byla. Vilniaus gyv. Juzefas Kazimierzšas Skovronekas ir žydė Estera Gelbkron, ibid., b. 22502.

²⁷ Nacių okupacijos laikotarpio žydų krikšto dokumentai: Piliečių prašymai ir susirašinėjimas su kunigais dėl piliečių priėmimo į R.katalikų tikėjimą, LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 517; Piliečių prašymai ir kunigų susirašinėjimas dėl piliečių priėmimo į R.katalikų tikėjimą, ibid., b. 513; Piliečių prašymai ir kunigų susirašinėjimas dėl piliečių priėmimo į R.katalikų tikėjimą, ibid., b. 516; Klebonų prašymai vyskupo leidimo priimti į katalikų tikėjimą kitų tikybų asmenis, ibid., f. 1650, ap. 1, b.77, b. 252; LMAVB RS, f. 318, b. Grįžimo bei perėjimo katalikybėn dokumentai b. 23072, Perėjimo katalikybėn dokumentai b. 23075, Grįžimo ir perėjimo katalikybėn dokumentai b. 23066, Grįžimo bei perėjimo katalikybėn dokumentai b. 23049, Perėjimo bei grįžimo katalikybėn dokumentai b. 23035, Akta Kurji Metropolitalnej Wileńskie. Acta conversorum b. 20997, Akta Kurji Metropolitalnej Wileńskie. Acta conversorum. Parafja Św. Anny w Wilnie b. 20995, Perėjimo katalikybėn dokumentai b. 23041.

²⁸ Vilniaus miesto marijavičių vienuolyno vizitacijos aktas, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 733; Žinios apie asmenis Vilniaus benediktinių, marijavičių ir basųjų karmeličių vienuolynuose, ibid., b. 2249; Žinios apie asmenis basųjų karmelitų, zarechnix bernardinų, marijavičių ir gailestingųjų seserų vienuolynuose Vilniaus mieste, ibid., b. 2284; Marijavičių Nuostatai Žemaitijoje 1777 m., LNB RKRS, f. 130, b. 389; Žinios apie asmenis Slanimo bernardinų ir marijavičių vienuolynuose nuo 1873 m. sausio 1 d. iki 1874 m. sausio 1 d., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2342; Slanimo marijavičių vienuolyno inventorių, sudarytas 1840 m., ibid., b. 1522; Statistiniai duomenys apie pajamas ir išlaidas Slanimo benediktinių, bernardinų, marijavičių ir jų turtą Slanime, ibid., b. 1575; Žinios apie asmenis Slanimo bernardinų ir marijavičių vienuolynuose, ibid., b. 806, 2339; Istorinė apybraiža Zahosrky W., Kosciol Sw Stefana i zgomadzenie mariawitek. Виленские костели, f. 1135, ap. 8, b.10.

konsistorijomis ir gubernijų valdybomis dėl katechumenų ruošimo krikštui finansavimo ir lėšų finansinei paramai išskyrimo²⁹; 1929-1931 m. Vilniaus Žydų Atvertimo Sekcijos (lenk. *Towarzystwo Misyj Wewnętrznych Sekcja Nawracania Żydów*) vidaus dokumentai bei korespondencijoje cirkuliuavę įvairaus pobūdžio dokumentai³⁰; 1934 m. Pinsko kunigo Jano Ziejos (*Jan Zieja*, 1897-1991) į Vilniaus arkivyskupijos kuriją rašyti laišakai (bei kurijos atsakymai į juos) dėl visuotinės misijos tarp žydų Lenkijoje organizavimo³¹; 1935 m. Vilniaus arkivyskupijos kurijos klebonams platinta Anketa žydu klausimu ir 244 atsakymai į ją iš arkivyskupijos klebonijų³².

3. Bibliografo, bibliotekininko ir visuomeninio veikėjo Izidoriaus Kisino (prieš krikštą – Iciko Kisino, 1904-1958) konversijos atvejui tirti pasitelkti įvairaus pobūdžio ir turinio su jo asmeniu susiję dokumentai³³.

Publikuotus šaltinius sudaro: 1) *Mariae Vitae* Kongregacijos narių kurti ir publikuoti tekstai apie Kongregacijos veiklą periodiniame leidinyje „Labdaringa veikla šalyje ir

²⁹ 1880 m. Vilniaus karmelitų kreipimasis į Vilniaus vyskupijos konsistoriją dėl papildomo finansavimo LVIA, f. 604, ap. 1, b. 4865, l. 1); 1880 ir 1881 m. Kauno benediktinių kreipimaisi į Žemaičių vyskupijos konsistoriją dėl papildomo finansavimo (Gitos Ickovnos noro pereiti iš judaizmo į katalikų tikėjimą byla, LVIA, f. 669, ap. 3, b. 1060); 1899 ir 1909 m. Vilniaus vyskupijos konsistorijos aplinkraščiai klebonams dėl katechumenų išlaikymo (Neįvykusio Chait Chanos perėjimo iš judaizmo į katalikų tikėjimą byla, *ibid.*, f. 604, ap. 5, b. 5290, l. 10; Vilniaus vyskupo ir konsistorijų aplinkraščiai ir nurodymai 1909–1915 m., *ibid.*, f. 694, ap. 1, b. 2912, l. 1); Vilniaus gubernijos valdybos 1875 m. susirašinėjimas su Vilniaus konsistorija dėl asignuojamų lėšų konvertitų išmokoms (Eskos Kozlovskos perėjimo iš judaizmo į katalikų tikėjimą byla, *ibid.*, f. 604, ap. 5, b. 1576, l. 15–16).

³⁰ Vilniaus Žydų atvertimo sekcijos pirmininko kunigo Stanislovo Milkovskio ir idėjinio Sekcijos vadovo konvertito Fridriko Pistolio korespondencija (Milkovskio laiškas Dysnos parapijos klebonui, Vidaus misijų draugijos Žydų atvertimo skyriaus prie Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios dokumentai, LMAVB RS, f. 318, b. 34598, l. 116, 1930 m. sausio 15 d. Milkovskio laiškas į Vilniaus rajono mokyklų priežiūros tarnybą, *ibid.*, l. 84, Pistolio laiškas Milkovskiui, *ibid.*, l. 51, 1929 m. lapkričio 28 d. Milkovskio kodespondencija dėl finansinės paramos Sekcijai, *ibid.*, l. 8–9, S. Milkovskio ataskaita, *ibid.*, l. 76, f. Pistolio ataskaita, *ibid.*, l. 78, Skaityklos atidarymas, *ibid.*, l. 81, Žydų atvertimo sekcijos propagandinės skrajutės, *ibid.*, l. 130, 131, 132.; Statutas, *ibid.*, l. 53

³¹ Najczcigodniejszy Pasterzu! /Pinsko kun. Ziejaus Jano susirašinėjimas su Pinsko vyskupu, laiškas Vilniaus arkivyskupui apie jo kaip misionieriaus veiklą žydų tarpe (yra apklausos anketa atsivertusiems i katalikybę žydams). Prašo leisti persikelti į Vilniaus arkivyskupiją ir ten tęsti šį darbą. Yra Pinsko vyskupo Bukrabos Kazimiero tarpininkaujantis raštas/, MAVB RS, f. 318, b. 22683; Leidimai įvairiems asmenims pereiti į Romos katalikų tikėjimą 1929–1931 m., LVIA, f. 694, ap. 3, b. 360, l. 72.

³² Anketos tekstas ir atsakymų į ją lapai saugomi Vilniaus miesto ir arkivyskupijos dokumentų kolekcijoje (MAVB RS, f. 318).

³³ Izidoriaus Kisino fondo dokumentai (LMAVB RS, f. 166): Jubiliejinė I. Kisino kalba Respublikos 10-ųjų metinių proga, b. 37; Jablonskis Jonas Kisinui I. Laiškai dėl „Vargo Mokyklos“ I dalies leidimo ir mokytojų atsiliepiimų, b. 65; Tumas J./Vaižgantas/ Kisinui I., laiškai dėl lietuvių-žydų sąjungos veiklos; dėl ruošiamos lietuvių lietratūros antologijos hebrajų kalba, b. 82, l. 1–2; Kisimienė I. Vice Ministrui. Laiškas dėl sunkios žydų gimnazijos mokytojų šeimų padėties, b. 116; Jakštas Dambrauskas Adomas Kisinui I. Laiškas dėl kalbos barjero ir Lietuvių Žydų Draugijos veiklos, vizitinė kortelė su įrašu, b. 58. O taip pat Izidoriaus Kisino korespondencija: Kisinas I. Laiškai Tumui J, VUB RS, f. 1-f. 385, l. 110–113; Kisinas I, laiškas Tumui-Vaižgantui J., *ibid.*, F10-Rš723; Asmeninė Izidoriaus Kisino byla, VUA, b. K146.

užsienyje” (lenk. *Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej*), regula³⁴ ir Krzysztofo Lewalskio monografijoje „Krikščioniškos bažnyčios ir žydai Lenkijos karalystėje 1855-1915 m. m.”³⁵ paskelbti liudijimai iš Čenstochavos marijavičių vienuolyno archyvo; 2) Bažnytinės ir pasaulietinės valdžios įstatymai ir nutarimai, aptarę vienalaikę misijų bei žydų konversijų problematiką ir nubrėžę šių institucijų atstovams veikimo gaires ir ribas³⁶; 3) Prozelitiniai konvertito misionieriaus Fridriko Pistolio veikalai³⁷; 4) atsiminimų apie Holokausto laikotarpį Lietuvoje literatūra.³⁸

Tyrimo metodologija. Disertacijoje taikomi klasikiniai istorijos mokslo metodai: šaltinių analizė įgalino suvaldyti ir iširti gausią nepublikuotų ir netirtų archyvinių šaltinių bazę; komparatyvinis metodas leido sujungti kelis vienas nuo kito nutolusius reiškinius bei istorinius periodus ir pamatyti jų sąsajas bei tyrimo objekto kismą

³⁴ List okolny fundatora siostr Maryawitek s. p. X. Kanonika Tarczynowicza. *Dzieje dobroczynnosci krajowej i zagranicznej*. 1820, Sierpień: 392–395; Nekrolog wielebney Panny Marcyanny Norwidowny wizytatorki przełożoney Siostr Maryawitek. *Dzieje dobroczynnosci krajowej i zagranicznej*. 1820, Sierpień: 482–492; Krotka historia zgromadzenia siostr Mariae Vitae, napisana przez jedną Mariawitkę. *Dzieje dobroczynnosci krajowej i zagranicznej*. 1820, Styczeń: 17–37; Dodatek o historyi siostr maryawitek. *Dzieje dobroczynnosci krajowej i zagranicznej*. 1820, Sierpień: 391–392; Borkowska M., Regula druga mariawitek. *Narsza Przeszlosc*. Krokua, 2000, 94: 339.

³⁵ Lewalski K., *Kościoly chrześcijańskie w Królestwie Polskim wobec Żydów w latach 1855–1915*, Wrocław, 2002.

³⁶ *Свод законов Российской империи. Том первый. Основные государственные законы. Учреждения государственные*, Санкт Петербург, 1857; *Свод законов Российской империи. Т. XI, д. I* (издание 1896), Москва, 1910; Леванда В.О., *Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, отъ Уложения царя Алексѣя Михайловича до настоящаго времени, отъ 1649–1873 г. : извлеч. изъ пол. собраній законовъ Рос. Имперіи*, Санкт Петербург, 1874; Gniezno arkivyskupo kunigaikščio Mykolo Jurgio Poniatovskio raštas dvasininkams ir tikintiesiems. Draudžia be tėvų sutikimo krikštyti žydų vaikus, LMAVB RS, f. 43, b. 26823; Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno, 1912, p. 506; *Postremo Mense*. [interaktyvi priedai] <http://www.geocities.ws/caleb1x/documents/postremo.html>; *On the Propagation of the Faith throughout the World, Apostolic Letter of Benedict XV, November 30, 1919*, [interaktyvi priedai] <http://www.svdcuria.org/public/mission/docs/encycl/mi-en.htm>; *On Catholic Mission, Rerum Ecclesiae Encyclical of Pope Pius XI promulgated on February 8, 1926*, [interaktyvi priedai] <http://www.papalencyclicals.net/Pius11/P11REREC.HTM>; Kauno arkivyskupijos kurijos generalvikaro 1942 04 08 raštas arkivyskupijos klebonams ir bažnyčios rektoriams, Brandišauskas V., *Holokaustas Lietuvoje: istoriografinė situacija ir pagrindinės problemos. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. 1999, 14: 145–146.

³⁷ Pistol F., *Misja nawracania Żydów. Referat wygłoszony na kursie misyjnym 16.XII. 1931 r. w Wilnie*, Vilnius, 1932; Pistol F., *Żydowstwo i chrześcijaństwo czyli słowa prawdy do braci w Izraelu*, Vilnius, 1933.

³⁸ *Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944)*, red. Kuodytė D., Stankevičius R., Vilnius, 2001; Rimšauskas J., *Žydų gelbėtojai*, Vilnius, 2008; Gilbert M., *The Righteous: the unsung heroes of the Holocaust*, Toronto, 2003; *Ir be ginklo kariai*. Sudarė S. Binkienė. Vilnius, 1967; *Smuggled in potato sacks: fifty stories of the hidden children of the Kaunas Ghetto*, red. S. Abramovich and Y. Zilberg, London, 2011; *Gyvybę ir duoną nešančios rankos*, Šąs. 1, sud. Erenburg M., V. Sakaitė, 1997 ir Šąs. 2, sud. Epšteinaitė D. ir Sakaitė V., 1999; *Su adata širdyje: getų ir koncentracijos stovyklų kalinių atsiminimai*, Vilnius, 2003; Ginaitė S., *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*, Vilnius, 1999; Ginaite-Rubinson S., *Resistance and survival. Jewish community in Kaunas 1941–1944*, Oakville, 2005; Rapoport S., *A pedigreed Jew: between there and here – Kovno and Israel*, Jerusalem, 2010; Birger Z., *No time for patience. My road from Kaunas to Jerusalem*, New York, 1999; William M.W., *Kaddish for Kovno. Life and death in a Lithuanian ghetto 1941–1945*, Chicago, 1988.

skirtingomis istorinėmis aplinkybėmis disertacijai pasirinktoje ilgoje chronologijoje; statistinė analizė taikyta viso laikotarpio krikšto bylų ir dokumentų bei Vilniaus arkivyskupijos dvasininkijos atsakymų į Anketą žydų klausimu duomenims sisteminti, apibendrinti ir analizuoti.

Šioje disertacijoje mes remiamės skirtimi tarp asimiliacijos ir akultūracijos, pagrįsta abiejų procesų rezultatu: akultūracija laikome dominuojančios ne-žydų grupės kultūrinių ir socialinių įpročių perėmimu, be neišvengiamo „išnykimo“ dominuojančioje ne-žydiškoje visuomenėje, o tuo tapu asimiliacija laikome mažumos (ar pavienio konvertito) „išnykimu“ dominuojančioje visuomenės grupėje. Abu šie keliai potencialiai gali vesti į įvairaus lygio integraciją platesnėje visuomenėje bei pripažinimą, pilnavertį socioekonominį funkcionavimą joje. Ši disertacija nesiima atsakyti į klausimą, kokią galutinę po-konversinio gyvenimo viziją turėjo vienas ar kitas konvertitas (tai mums padaryti neleidžia ir šaltiniai) ir joje į konversiją žvelgiama iš teisinės konversijos procedūros apibrėžties taško: konversija kaip ne tik visiškas žydų bendruomenės apleidimas, bet ir įsiliejimas į katalikiškąją bendruomenę atlikus formalias procedūras, oficialus pasiskelbimas kataliku. Išskirtinė situacija laikytina nacių okupacijos laikotarpis, kai dėl rasinio „žydiškumo“ supratimo žydo konversija apskritai devaluota ir laikyta nieko iš esmės nekeičiančia, tačiau siekis „išnykti“ krikščioniškoje bendruomenėje išliko.

Ginamieji teiginiai:

1. Besikeičiant katalikybės statusui ir geopolitinei situacijai Lietuvoje, atitinkamai modifikavosi ir Katalikų Bažnyčios požiūris į misionieriavimą tarp žydų bei siekis vykdyti misijas ar jo nebuvimas. Sykiu misionieriškos iniciatyvos – savo teoriniame diskurse, strategijoje ir praktikoje – perteikdavo ne tik dvasininkijos santykį su vietos žydų mažuma, bet ir supratimą apie katechumenui būtinas perduoti žinias bei įgūdžius ir konvertitų poreikius.
2. Žydų konversijos į katalikybę nebuvo tik deviantinis bendruomenės mažumos elgesys ir kaip reiškinytis gali būti analizuojamos platesniame jas veikusių regiono socioekonominių ir kultūrinių (ekonominės krizės, modernizacija, sekuliarizacija,

akultūracija, tautinių tapatybių formavimasis) pokyčių bei vidinės žydų bendruomenės transformacijos kontekste.

3. Galima nustatyti žydų konversijų į katalikybę reiškinio dinamiką skirtingais laikotarpiais ir analizuoti atsižvelgiant į geopolitines ir sociokultūrinės slinktis Lietuvoje. Galima manyti, kad tokia prieiga atskleistų ir konvertitų charakteristikų bei motyvacijų transformacijas ir reiškinį vystymosi regione specifika.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dėstomosios dalies skyriai, suskirstyti į poskyrius, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.

Pirmajame skyriuje „Žydų konversijos ir katalikų bažnyčia lietuviškose gubernijose“ analizuojamos misionieriškos veiklos apraiškos ir žydų konversinės tendencijos Rusijos imperijos Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, apėmusiose lietuviškas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijas. Identifikuojama ir analizuojama teisinė bazė, reglamentavusi žydų perėjimą į katalikų tikėjimą bei socialines ir fiskalines konversijos pasekmes, ypatingas dėmesys skiriamas mažamečių ir nepilnamečių žydų konversijų specifikai. Krikšto dokumentų pagalba rekonstruojami dominuojantys krikšto naratyvai bei formuluojama antikonversinės veiklos sąvoka, identifikuojamos jos formos. Rekonstruojama konversijos į katalikybę procedūros bei pasiruošimo krikštui etapo („išbandymo“ laikotarpio) eiga ir turinys. Identifikuojamos pagrindinės katalikiškos misionieriškos veiklos formos bei problematika ir nustatomi Bažnyčios praktikuoti katechumeno pasiryžimo krikštą įvertinimo mechanizmai. Remiantis krikšto bylų teikiama medžiaga ir jos duomenų analize, tiriamas žydų konversijų į katalikybę lietuviškose gubernijose reiškinio susiformavimas ir vystymasis, išskiriant lūžinius jo etapus ir pagrindinius periodus. Nustatomos dominuojančios katechumenų ir konvertitų charakteristikos ir jų kismas, kontekstualizuojant jį vienalaikiuose sociokultūriuose, ekonominiuose bei demografiniuose pokyčiuose.

Antrame skyriuje „Katalikiškos misionieriškos iniciatyvos ir žydų konversijos tarpukaryje“ pasitelkiant žydų krikštų dokumentus, identifikuojamos pagrindinės tarpukario konvertitų charakteristikos ir asimiliacijos aplinkybės bei procedūrinė konversijų į katalikybę specifika. Lyginama Lietuvos vyskupijų ir Vilniaus arkiviskupystės katechumenų retorika ir nustatomos pagrindinės kultūrinės orientacijos bei santykis su valstybine religija, analizuojama kaip plito tarpukario asimiliacinės ir integracinės idėjos.

Pasitelkus Izidoriaus Kisino konversijos atvejį, bandoma išvelgti tautinės-lietuvėjimo krypties užuomazgas žydų asimiliacijoje Lietuvoje. Taip pat tiriama misionieriškų iniciatyvų raiška tarpukario Lenkijos anekstuotame Vilniaus krašte: Žydų atvertimo sekcijos veikla ir rezultatai, kunigo Jano Ziejos visuotinio žydų atvertimo Lenkijoje strategija ir Vilniaus arkivyskupijos kurijos tarp klebonų platinta Anketa žydų klausimu. Remiantis atsakymais į pastarąją, nagrinėjama vietos dvasininkijos laikysena žydų atžvilgiu.

Paskutiniame trečiame disertacijos skyriuje „Žydų konversijos Holokausto kontekste“ analizuojama kaip nacių okupacijos ir Holokausto pradžios fone transformavosi žydų krikštų reiškinys: bažnytinės žydų konversijos reglamentacijos pokyčiai ir jų adaptavimas praktikoje, reiškinių specifika naujai prie Lietuvos prijungtoje Vilniaus arkivyskupijoje bei pačių žydų santykis su krikštu kaip priemone išsigelbėti. Remiantis konversijų dokumentais nustatoma krikštų intensyvėjimo koreliacija su getų steigimo ir Holokausto vykdymo etapais, o taip pat pasitelkiant Garbarskių šeimos krikšto atvejį atskleidžiamas dvasininkijos ir gelbėtis bandančių žydų santykis konversijos procedūros kontekste.

Išvados

1. Lyginant XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios žydų krikštų dokumentus, nustatyta, kad Rusijos imperijos valdžia, įgijusi gausias katalikų ir žydų bendruomenes buvusiose LDK žemėse, iki XIX a. 3-iojo dešimtmečio taikė jose iki padalinių praktikuotą nesudėtingą ir valstybinių institucijų neįtraukiančią konversijos iš judaizmo į katalikybę procedūrą. 1820–1862 m. teisinė bazė papildyta naujais įstatymais, atitikusiais carinės valdžios sieki kontroliuoti religinį gyvenimą šalyje ir subordinuoti Katalikų Bažnyčios veiklą pasaulietinėms institucijoms. Tyrimo metu nustatyta, kad šie įstatymai reglamentavo konversiją į katalikybę bei įteisino specifiską jos procedūrą, siekiančią užtikrinti asmens motyvacijos nuoširdumą, parengimą krikštui bei deramą konversijai amžių, po krikšto sekusį konvertito perregistravimą krikščioniškoje socialinėje grupėje bei fiskalines to pasekmes ir mokestines lengvatas. Palyginus įstatymus, apibrėžiančius žydų perėjimą į stačiatikybę, protestantizmą ir katalikybę galima teigti, kad konversijos į katalikų tikėjimą procedūra savo esme ir pasekmėmis nesiskyrė nuo perėjimo į bet kurią imperijoje toleruojamą krikščionišką konfesiją, išskyrus tai, kad kiekviena konversija turėjo būti sankcionuota leidimu iš VRM ir Dvasinės kolegijos. Katechumeno edukacijos turinys pasiruošimo krikštui laikotarpiu buvo paliktas dvasininkijos jurisdikcijai. Krikšto dokumentų analizė atskleidė, kad pasiruošimas katalikiškam krikštui užtrukdavo iki metų vienuolyne ar klebonijoje, o jo metu katechumenas buvo visiškai išlaikomas Bažnyčios, mokomas ir stebimas jo elgesys. Siekiant neprileisti prie krikšto asmenų, tikėtina, būsiančių prastais katalikais, suformuotas ir praktikuotas tą užtikrinantis mechanizmas, įgalinantis dvasininkus nutraukti procedūrą (t. y. dirbtinai nedidindamas katalikų skaičius). Iki 1864 m. vienintele organizuota misionieriška įstaiga buvo dar LDK įkurta *Mariae Vitae* kongregacija, savo dėmesį sutelkusi į konvertičių asimiliaciją ir integraciją į katalikišką visuomenę po krikšto. Panaikinus kongregaciją, panašių alternatyvų imperijoje nebesukurta. Kadangi katalikiška misionieriška veikla imperijoje buvo draudžiama, išanalizavus konversijų naratyvus, rekonstruotus remiantis krikšto dokumentais, nustatyta, kad alternatyviais misionieriavimo kanalais dažnai tapdavo socialiniai ryšiai tarp vietos katalikų ir žydų, paskatindavę arba įgalindavę žydo konversiją ar kelią į ją, pagelbėdavę prieš ir po krikšto (apgyvendinimas, įdarbinimas). Sykiu įtaką darė lengvai pasiekiamą katalikišką aplinką miestuose ir miesteliuose, iš kur

buvo dauguma žydų katechumenų. Per visą imperijos laikotarpį nebuvo suformuotas stabilus, finansinius misionieriško darbo poreikius tenkinantis mechanizmas: stokota kompleksiško sprendžiant dažnas problemas, susijusias su brangiu katechumenų išlaikymu pasiruošimo krikštui laikotarpiu. Vyskupijų konsistorijų ir pasaulietinės valdžios korespondencijos analizė atskleidė, kad pastaroji žydų konversijų nelaikė prioritetine finansuojama veikla.

2. Remiantis gausesnių nei XIX a. amžiaus pradžioje 5–6 dešimtmečių žydų krikšto bylų analize, nustatyta, kad tarp katechumenų dominavo vyrai, o pagrindinėmis motyvacijų kryptimis identifikuoti ekonominiai sumetimai ir siekis (nors ir nebūtinai pagrįstas) išvengti tarnavimo carinėje armijoje. Konversijų skaičius augo: palyginus 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių Vilniaus vyskupijos duomenis, krikštų padaugėjo 2,3 karto. Žemaitijos vyskupijoje konversijų pikas nustatytas 8-ajame dešimtmetyje. Čia šio reiškimo prielaidos nėra visiškai aiškios, pagrįsčiausia laikytina – ekonominiai sunkumai. Vilniaus vyskupijoje daugiausia konversijų užfiksuota paskutinį XIX a. dešimtmetį ir pirmąjį XX a. dešimtmetį. Čia dominavo jauni, nesusituokę, raštingi tik žydų kalbomis arba iš viso neraštingi ir ieškantys geresnių ekonominių galimybių žydai, atvykę daugiausia iš miestų ir miestelių „katalikiškiausiose“ lietuviškų gubernijų apskrityse. Jie nebetikėjo geresnėmis jų kaip žydų statuso imperijoje galimybėmis ir rinkosi asimiliaciją per prestižą regione, o ne imperijos mastu, turinčią katalikišką konfesiją. Mažas dokumentuotų apostazių iš katalikybės atgal į judaizmą skaičius leido kelti prielaidą, kad dauguma konvertitų sėkmingai asimiliavosi. Konversijų apogėjus sietinas su, viena vertus, augančiu sekuliarizmu ir įsibėgėjančiais modernizacijos procesais, o kita vertus, su žydų bendruomenę ištikusia gilia socioekonominė krize (darbo ir išsilavinimo galimybių žydams apribojimai, skurdas ir per didelė konkurencija darbo rinkoje). Tuo pačiu metu savo piką pasiekęs emigracijos į JAV reiškinys, kildintinas iš tų pačių prielaidų, įgalina brėžti paralelę tarp emigracijos ir konversijos reiškinių. Nustatytas moterų dominavimas tarp katechumenų ir konvertitų (beveik 70 %) suponuoja, kad reintegracija per konversiją lietuviškų gubernijų ribose, siekiant eliminuoti žydo statuso imperijoje bei pačioje bendruomenėje keliamus nepatogumus, buvo populiariesnis pasirinkimas tarp moterų, o panašios socialinės grupės vyrai dažniau rinkosi emigraciją. Nepaisant modernėjimo, sekuliarizmo ir perėjimų į katalikybę skaičiaus augimo, visą imperijos laikotarpį konversija išliko trauminiu įvykiu. Žydų bendruomenėje neslopusi

konversijos stigmatizacija vertė katechumeno šeimą ir žydų bendruomenę imtis įvairių antikonservinės veiklos formų (skundų, atkalbėjimų, pagrobimų), siekiant sulaikyti bendruomenės narį nuo perėjimo į katalikybę ir palaikyti bendruomeninį stabilumą.

3. Žydų konversijų ir katalikiškų misijų tarp jų klausimas naujai iškeltas tarpukario Vilniaus arkivyskupijoje. Ištyrus tris XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigos ir 4-ojo dešimtmečio misionieriškas iniciatyvas – kompleksinę misionierinę priegą taikiusią Žydų atvertimo sekciją Vilniuje (1929–1931?), Pinsko klebono Jano Ziejos strategiją visuotinei žydų misijai Lenkijoje (1934 m.) ir pastarąją paremtą, kurijos tarp Vilniaus arkivyskupijos klebonų platintą Anketą žydų klausimu (1935 m.) – nustatyta, kad joms įtaką darė platesni „žydų klausimo“ ir žydų asimiliacijos per konversiją debatai tarpukario Lenkijoje. Nė viena iš šių iniciatyvų neatnešė gausesnių misionieriškos veiklos rezultatų ir nesubrandino efektyvios misijos tarp žydų. Atsakymų į Anketą analizė atskleidė, kad klebonų be didesnės refleksijos kartojami seni antijudaistiniai stereotipai ir lenkų dvasininkijos retorikoje naujai adaptuoti antisemitiniai požiūriai (išskyrus rasinį) įtikino Bažnyčios hierarchus tokį projektą nebūsiant sėkmingą ir jokia misija nebuvo inicijuota. Dvasininkų retorikoje identifikuota preferencija ksenofobiškoms baimėms, ekonominiam antisemitizmui ir žydų emigracijos iš šalies idėjai rodo, kad misijas tarp žydų inicijavusi dvasininkija buvo išimtis, o ne taisyklė.

4. Atlikus tarpukario žydų krikšto dokumentų analizę, nustatyta, kad žydų konversijų nuosmukis 2-ajame XX a. dešimtmetyje tęsėsi ir 3-iajame, Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, o Lenkijai aneksavus Vilniaus kraštą. Tiek Lietuvoje, tiek Vilniaus arkivyskupijoje žydų krikštų ėmė gausėti 4-ajame dešimtmetyje, tačiau reiškinys niekada nebesiekė XIX–XX amžių sandūros piko. Ištyrus besikrikštijančių žydų charakteristikas, paaiškėjo, kad tarp jų, be darbininkų klasės atstovų, atsirado naujos, iki tol Lietuvoje tarp konvertitų į katalikybę neregistruotos vidurinioji klasė ir inteligentija (daugiausia vyrai). Tai lėmė ryškus urbanistinis reiškinio tarpukaryje aspektas (valstybės ar regiono sostinės aplinka), platesnė nei Rusijos imperijoje konvertitų amžiaus amplitudė bei tokie asimiliacijos kanalai kaip profesinė aplinka, socializacija su lietuviais ir edukacija. Nesant galimybės registruoti civilinę santuoką, svarbia motyvacija krikštytis tapdavo ir santuoka su kataliku (daugiausia tarp moterų). Pagrindinis kultūrinės orientacijos skirtumas tarp Vilniaus arkivyskupijos ir Lietuvos katechumenų buvo tautinis asimiliacijos dėmuo. Pirmuoju atveju, konvertitai sprendimą krikštytis

dažniausiai argumentavo noru priklausyti lenkų tautai ar jau įvykusios asimiliacijos be krikšto legitimacija, o Lietuvos konvertitai krikštą grįsdavo vien religiniais motyvais, nacionalinės orientacijos konversinėje retorikoje nebuvo. Kelti prielaidą apie tautinės orientacijos užuomazgas 4-ojo dešimtmečio vidurio Lietuvos žydų inteligentijos aplinkoje leido Izidoriaus Kisino konversijos atvejo tyrimas. Analizuojant konversinę retoriką paaiškėjo, kad Vilniaus krašto žydai sėkmingiau persiorientavo į prolenkišką tautinę laikyseną, panašią į vyravusią tarp Lenkijos konvertitų, o tarp Lietuvos neofitų, nesant stiprios asimiliacinės politinės ideologijos ar bažnytinės misionierystės minties šalyje spaudimo, toks poreikis neišsivystė.

5. Holokausto laikotarpio krikšto dokumentų analizė atskleidė, kad antroje 1941 m. pusėje konversijų skaičiai smarkiai išaugo ir ši tendencija koreliavo su Holokausto Lietuvoje pradžia: getų steigimas ir likvidavimas bei žudynės. Reiškinys baigėsi prasidėjus vadinamajam stabilizacijos laikotarpiui 1941 m. gruodį. Daugiausia krikštytasi esamoje ir buvusioje sostinėse – Vilniuje ir Kaune. Esant kritinei situacijai, patys katechumenai savo prašymuose akcentavo ilgalaikį norą krikštytis bei asimiliaciją, taip atsiribodami nuo galimybės būti apkaltintais krikštu dėl susiklosčiusių pavojingų žydams aplinkybių. Būtent Holokausto sąlygomis pirmą kartą Lietuvos teritorijoje susiformavo šeimų krikštų tendencija. Atliekant tyrimą nustatyta, kad 1941 m. Vilniaus arkivyskupijoje pasirodė žydų perėjimo į katalikybę procedūrai reguliuoti skirta instrukcija, tapusi 1942 m. Kauno arkivyskupijos kurijos platinto aplinkraščio pirmtake. Abu kurijų platinti nurodymai išskyrė žydus kaip ypatingus potencialius neofitus ir skatino kunigus imtis griežtesnio norinčiųjų krikštytis patikrinimo. Nepaisant to, nurodymai buvo pakankamai abstraktūs ir sprendimas dėl asmens priėmimo į katalikybę *de facto* buvo vietos kunigo rankose. Bažnyčia neorganizavo žydų gelbėjimo Holokausto metu, tačiau buvo linkusi padėti, kol pagalba vykdavo privačiame lygmenyje, ypač po to, kai žiaurumai pasiekė piką. Okupacinei valdžiai susidomėjus žydų konversijomis Lietuvoje, o visiems Lietuvos žydams atsidūrus getuose, oficialios žydų krikštų procedūros imtos riboti arba buvo nebeįmanomos, o fiktyvios metrikos tapo tinkamesne priemone gelbėti žydus.

6. Apibendrintai galima teigti, kad žydų konversijų reiškinys koreliavo su tiek dominuojančioje visuomenėje, tiek pačioje žydų bendruomenėje XIX–XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje vykusiais geopolitiniais, ekonominiais ir kultūriniais pokyčiais.

Lietuviškose Rusijos imperijos gubernijose, nepaisant oficialaus stačiatikybės primato ir Katalikų Bažnyčios patirtos priespaudos (ypač po 1863 m. sukilimo), žemesnio socioekonominio statuso žydai pirmenybę teikė lokaliai asimiliacijai katalikiškoje aplinkoje, o konversijų į katalikybę, palyginus su ankstesniu laikotarpiu, buvo daugiau. Tačiau tiesioginio ryšio tarp Bažnyčios misionieriškų iniciatyvų ir žydų konversijų tendencijų nebuvo, o ir išvystyti stabilią, ilgalaikę, konvertitų poreikius tenkinančią bei rezultatyvią katalikišką misiją nepavyko. Vienintele išimtimi – situacija tarpukario Vilniaus arkivyskupijoje, kur bažnytinė ir pasaulietinė valdžios pasiekė tam tikrą asimiliacinės ideologijos konsensumą ir konversija kaip asimiliacinės ideologijos dalis skatino žydus krikštytis. O tarpukario Lietuvoje net 3-ajame dešimtmetyje pradėti aktualizuoti ir 4-ajame dešimtmetyje intensyviau plėtoti žydų ir lietuvių vienas kito pažinimo projektai neįgijo asimiliacinio imperatyvo dėmens. Charakteristiškai naujoje, išsilavinusią viduriniąją klasę ir inteligentiją ėmusioje atstovauti tarpukario konvertitų grupėje vystęsi asimiliaciniai procesai buvo nutraukti Holokausto – tuo metu kardinaliai kitokios motyvacijos (apsisaugoti) inspiruotos konversijos reiškinio intensyvumu trumpam pralenkė jo apogėjų amžių sandūroje.

List of publications on the topic of the thesis / Mokslinių straipsnių disertacijos tema sąrašas

1. Jews converting to Catholicism: the case of Lithuanian bishoprics in the late Russian empire, *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts / Simon Dubnow Institute Yearbook*, XIII, 2014, p. 37–59.
2. What Should a Catholic Know? Shifting Trends in the Preparation of a Jewish Catechumen for Baptism in 18–20 Century Lithuania, *Studies in Church History*, vol. 6: *Christian and the Non-Christian Other*, ed. Arūnas Streikus, (Lithuanian Catholic Academy of Science Annuals, vol. 37, series B), Vilnius, 2013, p. 125–141.
3. Katalikų Bažnyčia permąsto žydų konversijas: misijų strategijos ir veiksmingumas tarpukario Vilniuje, *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2013, vol. 31, p. 79–97.
4. Missionary activity of *Mariae Vitae* Congregation, *PaRDeS. Zeitschrift der Vereinigung für Jüdische Studien / PaRDeS. Journal of the association of Jewish Studies*, 2010 issue, p. 57–72.

List of presentations on the topic of the thesis / mokslinių pranešimų disertacijos tema sąrašas

1. Monthly seminar at the I-Core Center for the Study of Conversion and Inter-Religious encounters, Ben-Gurion University of the Negev, Beer Sheva, Israel, January 20, 2015, presenter: “Jews converting to Catholicism: transformation of the phenomenon in Lithuanian territory”.
2. Days of European Jewish Culture: Women in Judaism, Vilnius, September 14, 2014, presenter: “*Mariae Vitae* Congregation and conversions of Jewish women”.
3. Xth Congress of the European Association of Jewish Studies, Paris, July 20–24, 2014, presenter: “Lithuanian Jewish converts in the interwar period: inherited and transformed

patterns of belonging”.

4. The Third Congress of Historians, Lithuania. From Political History to the Politics of History?, September 26–29, 2013, Šiauliai, presenter: “Jewish conversion to Catholicism as an identity direction in the Lithuanian lands of Russian Empire”.

5. Sixth Session of the International Forum of Young Scholars on East European Jewry, Odessa, July 1–4, 2013, presenter: “Jewish Conversions to Catholicism in the Lithuanian territory in Modern period”.

6. Christians and the non-Christian Other, Commission Internationale d’Histoire et d’Etudes du Christianisme, Vilnius, June 6–8, 2013, presenter: “The trends of a Jewish catechumen’s preparation for baptism: the change in the procedure in 18th–20th century Lithuania”.

7. The Fifth Warsaw Conference for Young Jewish Studies Researchers, Warsaw, May, 23–25, 2013, presenter: “A Jewish Catechumen in the interwar Lithuania: position, rhetoric and conversion”.

8. The Bucarius Institute for Research of Contemporary German History and Society Annual Research Workshop, Haifa University, January 25, 2012, presenter: “The ideas of Catholic missions to the Jews in the interwar Vilnius bishopric”.

Trumpa autorės biografija

2008 m. Elena Keidošiūtė baigė Kultūros istorijos ir antropologijos bakalauro studijas Vilniaus universitete, Istorijos fakultete. Vėliau tęsė studijas Žydų istorijos ir kultūros magistrantūroje Southamptono universitete, Jungtinėje Karalystėje. 2009 m. apsigynė magistrinį darbą „Žydų konversijos į katalikybę Vilniaus vyskupijoje 1737–1864 m. ir idėjų sklaida tarpukariu“ (vadovas prof. Joachim Schlör). 2010–2014 m. studijavo Vilniaus universiteto, Istorijos fakulteto doktorantūroje. Jos metu 2011–2012 m. stažavosi Bucerius Institute, Haifos universitete Izraelyje, o 2013 m. Simono Dubnovo žydų istorijos ir kultūros institute Leipcigo universitete, Vokietijoje. Rengiant šią disertaciją doktorantei buvo suteikta Mokslo Tarybos doktorantūros stipendija už mokymosi pasiekimus (2012–2013), Izraelio Vyriausybės stipendija (2011–2012) ir Memorial Foundation for Jewish Culture doktorantūros stipendija (2013–2014). Rengiant disertaciją tyrimai buvo atliekami Lietuvos, Izraelio ir Vokietijos archyvuose ir bibliotekose.

Elena Keidošiūtė parengė straipsnių lietuvių ir anglų kalbomis, dalyvavo ir savo tyrimus pristatė tarptautinėse konferencijose bei viešose paskaitose. Pagrindinės jos akademinės interesų sritys: krikščionių–žydų santykiai, krikščioniškos misijos tarp žydų ir žydų konversijos į krikščionybę XIX – XX a., žydų bendruomenės modernėjimas ir sociokultūrinės transformacijos Rusijos imperijoje ir tarpukario Lietuvoje. Šiuo metu Elena lektorė projekte „Žydų studijų vystymas Lietuvoje: tyrimų ir dėstymo lauko sukūrimas Vilniaus universitete“.

Short biography of the author

In 2008 Elena Keidošiūtė graduated her BA studies in Culture history and anthropology at History Faculty of Vilnius University. She continued her studies at Southampton University, UK, MA program in Jewish History and Culture that in 2009 resulted in thesis *Converting Jews to Catholicism in Vilnius diocese in 1737– 1864 and spread of the ideas in the interwar* (supervised by prof. Joachim Schlör). In 2010 she enrolled in Vilnius University, History Faculty doctoral studies in History.

While conducting her doctoral research Elena Keidošiūtė has been awarded Israeli Government Scholarship in 2011–2012, Research Council of Lithuania Doctoral Scholarship for Academic Achievements in 2012–2013 and doctoral fellowship of Memorial Foundation for Jewish Culture in 2013–2014. She was a Research Fellow at Bucerius Institute for Research of Contemporary German History and Society at University of Haifa, Israel in 2011–2012 and a Visiting Scholar at Simon Dubnow Institute for Jewish History and Culture at Leipzig University in 2013. While preparing her dissertation Elena Keidošiūtė conducted her work at the archives and libraries of Lithuania, Israel and Germany.

Elena Keidošiūtė prepared several articles in Lithuanian and English and presented her research in international conferences and public lectures. Her main academic interests are: history of the Christian and Jewish relations, Christian missions among the Jews and Jewish conversions to Christianity in the nineteenth and first half of the twentieth centuries, modernization of the Jewish community and its sociocultural transformations in the Russian empire and the interwar period Lithuania. Currently Elena Keidošiūtė is a lecturer in the project “The development of Jewish Studies in Lithuania: creation of research and teaching fields at Vilnius University”.